

[Пројекат Растко](#) : [Пољска](#) : [Уметност](#)

Милорад Живанчевић

Андрић у Пољској

Зборник Матице српске за славистику, 1985, бр. 28, стр. 7-43. [Прештампано у:]
Милорад Живанчевић, *Polonica*. Нови Сад, Матица српска, 1987, стр. 203-325.

"Пољска је за мене остала необична и вољена земља из моје најраније младости".

Иво Андрић

Десетогодишњица смрти Ива Андрића (1892–1975), повод је и прилика да се отворе странице његове славистичке биографије. На првом месту, у дугој хронологији, указује се Пољска. У раној младости писац се упознао са пољском историјом и културом, студирао у Кракову, успоставио многа лична познанства и читавог живота сећао се тог боравка са сентиментом, не заборављајући пољски језик и живо се занимајући за пољску књижевност. Овде представљамо Андрићева *polonica*, на основу извора и архивске грађе, приказујући истовремено рецепцију његовог дела у Пољској.

1.

У многобројним Андрићевим животописима, расејаним по листовима, приручницима и историјама књижевности, повлачи се споменути штур податак: студирао је у Кракову. Удара у очи нехат са којим се при томе прелази преко овог обавештења; у најмању руку могло би се помислити да пишчев боравак у пријатељској словенској земљи није био од неког нарочитог значаја. А није тако: само треба пажљивије осматрити Андрићев животни пут.

Пре више од две деценије, у једном допису из Кракова, скренуо сам пажњу на битне садржаје Андрићеве "пољске везе".^[1] Ипак, и поред својевременог одјека који је имао овај допис,^[2] у Андрићевим животописима управо на овом месту и даље постоје лакуне.^[3] Зато ћемо овде нешто опширније приказати Андрићеве пољске реалије.

Непосредно после повратка из Кракова, где сам дуже боравио радећи на истом оном универзитету на коме је студирао Андрић, обратио сам се писцу с молбом да ми достави потпуније податке о своме школовању и службовању. У дотадашњим његовим биографијама управо су ти подаци били оскудни, а у Матици српској припремали смо комплетну биобиблиографију, према пропозицијама за велики Лексикон писаца Југославије.^[4] Стигао је следећи одговор, дат. у Београду 3. децембра 1962:

Драги друже Живанчевићу,

Добро је што сте ме питали за мишљење. Никако не желим да се у моју биографију уносе појединости које немају везе са књижевним радом и духовним развитком писца. Кад су у питању моје студије и места службовања, довољно је казати да сам студирао у Загребу, Бечу, Кракову и Грацу, а службовао у Риму, Букурешту, Мадриду, Берлину.

Биографије које се налазе у пробном примерку Матичиног Лексикона — са подацима о "ригорозумима", са годином рођења песникове жене итд. могу да

послуже као пример како не треба писати. Молим да се, бар у мом случају, не поступи тако.

Најлепше Вам захваљујем на предавању у Кракову.

Срдачно Вас поздравља,

Иво Андрић

Ово лепо писмо^[5] сведочи о Андрићевој бризи за рад наше институције (писац је низ година суделовао у делатности Матице српске), а показује и његов однос према књижевноисторијском приступу биографији. Као да се ту дозива са Цирилом Космачем, који се јетко подсмехнуо бирократском односу према творцу и његовом делу: "А после смрти долази слава! Погреб о државном трошку, плоча на родном дому, где је живео и радио, плоча на кући у којој је умро, улица с његовим именом, споменик на гробу, у граду! Затим ће наступити неустрашиви одред учених, нимало обзирних полицајаца, који, с чемерно отомбољеним уснама, набораним челом и ушилиеним носом најпре проњушкају по свим његовим папирима и папирићима, које укућани још нису спалили, а затим се спуштају по вијугавим траговима његовог живота и у зноју свога научничког лица утврђују потанко куд је све ишао и где је био и пио, колико је имао љубавница и какве су биле, шта је радио овде и шта је смерао онде, где је служио у рату и где у миру".^[6]

Тога се гнушао и Андрић, а очевидно је, можда и неизбежно, да и он у неку руку дели такву пишчеву судбину. Поштујући његову вољу, дакако, ја сам у Лексикон писаца унео само репере главних праваца живота и рада. Међутим, морам истовремено подсетити да није имао ништа против када сам изнео у јавност подробније податке о његовом боравку у Пољској.^[7]

Наведено писмо у том смислу само потврђује Андрићеву пословичну скромност. Последња реченица односи се на предавање које сам одржао на свечаној академији ПАН у Кракову поводом додељивања Нобелове награде нашем писцу,^[8] а његове љубазне речи захвалности, само наоко куртоазне, скривају нешто много дубље: Краков је, како ћемо видети, за њ био град јединствен у свету.

Андрићеве везе с Пољском, њеним људима, историјом, свакидашњицом и културом уопште, чвршће су но што се може претпоставити на први поглед. Оне сежу далеко у прошлост.

2.

У предвечерје првог светског рата, с пролећа 1914. године, допутовао је у Краков с далеког словенског југа млади непознати песник: Иво Андрић. Краков је у то време био један од научних средишта Аустрије – Пољска као држава није постојала – и Андрић је намеравао да ту студира филозофију.

Легендарна пољска престоница, бајословни град са витким чипкастим торњевима, средњевековним улицама, стешњеним међу полусрушеним бедемима, жива традиција, дах старине, непрекинуто ткање времена и непрестано свечано ходочашће кроз историју – доживљај је који се носи кроз читав живот.

Древни град подигнут је у долини највеће пољске реке, "свете" Висле. Његово постојање бележи путописац још у X веку. Предање говори о страшном смоку, змају, који је попут аждаје из наших народних приповедака прождирио тамошњи живаљ, а становао је у дубокој јами под стеном на којој се поносно уздиже краљевски дворца Вавел. Опака и стварна

символика коју су прости људи уобличили у легенду! Данас је то јединствен споменик: у катедрали на Вавелу сахрањени су сви пољски владари и великани, међу њима и песници — Мицкјевич и Словацки.

У XI веку, када су Чеси у борбама уништили стару престоницу Гњездно, Краков постаје главни град Пољске, о који ће се касније у подељеној држави отимати многи кнежеви. Град је већ тада био густо насељен (у Андрићево време имао је око сто четрдесет хиљада становника), и имао је трговачке везе са многим ондашњим европским центрима. Нагли прогрес и развој културе прекида најезда Монгола 1241. године, у јужнословенској традицији упамћена по бици на Гробничком пољу. Само мали део становништва успео је да се спасе, потраживши уточиште у тврдом замку. У обновљеном месту подигнуте су прве цркве (данас их има преко седамдесет), у романском стилу. Ту је крунисан Казимир Велики (1333), који тежи за уједињењем целе земље Пољске. Опасан јаким зидинама које су га браниле од даљих пустошења, Краков се у XIV веку нагло развија и постаје један од највећих и најпознатијих градова у Европи.

Ринек је највећи средњевековни трг у Европи. Видео је разне војске – крсташе, Татаре, Чехе, Швеђане, Немце. И сви су оставили понешто на њему. Ту су полагање заклетве, дизана је револуција; одатле је кренуо у бој легендарни Тадеуш Кошћушко. У средишту је лепа ренесансна грађевина са аркадама – Сукјењице (некада се ту продавало сукно, сада су дућани народне радиности и градски музеј). Са свода на улазу виси нож на ланцу, грозни мemento да је ту некада брат убио брата у бесмисленој свађи. Ноћу горе плаве плинске светиљке, сабласно обасјавајући скровиште вечитих голубова. Преко дана то је најживље и понајвише питорескно место које опседају продавци успомена, цвећа и воћа, туристи и ђаци, љубитељи старина, просјаци и беспосличари. У тој тако рећи медитеранској атмосфери нимало медитеранске климе (смењују се магле, кише и снег), сваког сата одјекује са торња Маријанске цркве једна туробна мелодија, која се на највишој октави нагло прекида: то је "хејнал", прастари трубни знак за узбуну. Већ седам векова на врху куле даноноћно стражари трубач, на спомен херолду који је у једно праскзорје пробудио опседнути град и тако га спасао татарске морије: мелодија се прекида на истом оном месту где ју је прекинула непријатељска стрела, откривајући нам тако необичан смисао Пољака за традицију.

Лик града, фиксиран још негде 1257, остао је до данас у основи неизмењен. Био је то типичан трговачки, а затим и студентски центар, самодопадљиво накинђурен зградама разних стилова, почев од малене романске цркве на самом тргу, па готске катедрале, градске већнице у облику куле, ведрих ренесанских колонада и барокних фасада домова, све до савремених здања. Театар Словацког подигнут је по угледу на париску оперу (а споља је, у целини са минијатурним тргом, сасвим као загребачко или ријечко казалиште). Трагом некадашњих градских бедема посађен је парк Планте, шеталиште опточено дрворедом огромних лиснатих кестенова, које опасује град. Усред насеља налази се велика пољана Блоња, ливада на којој се некад напасала стока, а изван града — Волска шума, омиљено излетиште, веома налик на наш Кошутњак. Управо то су места којима се често кретао и која је, како ћемо видети, добро упамтио Андрић.

Свака је кућа безмало споменик, а свака друга барем музеј. Дом чувене породице Чарториских, чији је најславнији изданак, кнез Адам, био глава пољске емиграције у Паризу и у јеку ослободилачких гигања "Пролећа народа" 1848. имао јаке везе са устаницима на Балкану, познат је као ризница скупочених збирки: керамичке, оружарске и филигранске златарске уметности; скровиште богате рукописне библиотеке и необичне галерије слика, међу којима су праве реткости "Дама са ласицом" Леонарда да Винчија и Рембрантов "Пејзаж пред буру". Дом Јана Матејка, великог пољског сликара; Народни музеј, са највећом сликарском колекцијом у земљи; баштина Вида Ствоша (Фајт Штос), непроцењиви олтар Маријанске цркве, изрезбарен у липовом дрвету у облику отворене књиге. Најзад, сам Вавел је музеј, са јединственим златотканним арасима, раскошним мозаичким подовима, извајаним

посланичким главама на сводовима и осталим симболима моћи краљевске резиденције. Ту се чувају знамења славне прошлости, тевтонске заставе, заплењене у бици на Гринвалду и трофеји Јана Собјеског, задобијени под Бечом, када је снагом пољског оружја коначно заустављен турски продор у Европу.

Усхићени и помало изгубљени Андрић писао је у свом првом писму из Кракова: "Мучно ми је од задаха тамјана и старине, боли ме глава од мемле и очи од дуга гледања".^[9]

Можда је управо тада стајао пред витражама Виспјањског у Францисканској цркви? Свеједно, све је музеј. Град музеј. Доминантан је у том амбијенту осећај трајности постојања. Младост ствари мери се вековима. Сунчани часовници на зидовима не престају да ходе. Стравично је то и лепо и у исти мах наметљиво обузимајуће, присно и далеко, стварно и нестварно: "И све је било тако необично и тако давно, да тај Краков моје младости и није више за мене један одређен, конкретан град, него више једно стање духа, један од оних великих неостварених снова које човек носи кроз живот као најстварнију стварност."^[10]

Тако је млади Андрић доживео Краков, а стари Андрић памтио га је као бајку. ("Све то личи на почетак бајки и носи дух и тон дечјих причања: Па онда дођоше у један вееелики грааад!").^[11] Ту је боравио велики Гете, у хотелу "Под ружом" становао је Балзак, затим композитор Франц Лист и многи други славни људи. И најзад, у скромном собичку једне сиве куће у тихој и помало мрачној улици Бонеровској бр. 12. настанио се Иво Андрић, као у оном свом прижељкиваном сну.

3.

Свеучилиште у Кракову основано је још у XIV веку, за владе Казимира Великог (1364); то је чувени Јагелонски универзитет. Старо готско здање од црвене опеке, са лучним сводовима и студенцем у дворишту, са недопеваним *Gaudeamus igitur*. Време које обележава златно је доба процвата пољске и словенске културе.

Лета господњег 1491. ту су штампане прве у Европи словенске инкунабуле. Велики астроном Никола Коперник ту је студирао и стварао своју теорију *De revolutionibus orbium coelestium*. Али, иза наглог успона уследио је пад: најпре је откриће Америке одвратило лице Европе од ове мале метрополе духа. Онда је у XVII веку дошла најезда Швеђана, да готски Краков претвори полако у барокни. Уништавају га војске Саса и Руса, док напослетку крајем XVIII века задуго не припадне Аустрији, од које ће се, након буна и крвавих устанака у XIX веку, коначно ослободити тек падом ове царевине у XX веку. Ипак, иако више није престоница, у прошлом столећу опет је огњиште пољске културе.

Андрић је ступио на Јагелонски универзитет 24. априла 1914. Како сведочи Књига студената за школску годину 1913/14,^[12] уписао је филозофију, тј. један њен одсек (Wydział), историју. Пријаву је испунио власторучно, уносећи следеће податке:^[13]

Nazwisko i imię ucznia: *Ivo Andrić*. Jest uczniem zwyczajnym czy nadzwyczajnym: *zwyczajny*. Oznaczenie Wydziału: *filozoficzny*. Miejsce urodzenia: *Travnik*. Wiek: *1892*. Religia: *kat*. Narodowość: *Hrvat*. Poddaństwo: *Bosna*. Mieszkanie w Krakowie, ul.: *Bonerowska*, 1. domu: *12/II*. Opiekun [staratelj]: *Ivan Matkovicik, Višegrad, Bosna*. Zakład naukowy w którym uczeń słuchał ostatnie półrocze: *Wiedeń*. Na jakiej zasadzie (...): *Świadectwo odejścia uniwersyteckiego*. W dniu: *24. 4. 1914*.

Како се види из Каталога Ректора, Андрић је примљен на четврти семестар наведеног одсека као редован студент, на основу исписнице Универзитета у Бечу.

У пријаву је унео следећа предавања:^[14]

Dr Pawlicki – Polityka i filozofia Euripidesa (Еурипидова политика и филозофија); Dr Sobeski – Filozofia sztuki (Филозофија уметности); Prof. Chrzanowski – Dokończenie charakterystyki Romantyzmu (Завршетак карактеристике романтизма); Prof. Grabowski – Stanisław Wyspiański (Стањислав Виспјањски); Dr Łoś – Gramatyka starosłowiańska (Старословенска граматика); Dr Łoś – Seminarium słowiańskie (Словенски семинар);

Dr Zdziechowski – Romantyzm filozofii wieku XIX (Романтизам филозофије XIX века); Dr Pagaczewski – Zabytki Krakowa (Културни споменици Кракова); Dr Gawroński – Buddyzm (Будизам); Prof. Windakiewicz Mł[odsi] Romantycy (Млађи романтичари).^[15]

Већ и сам овај списак значајних тема и знаменитих научних имена (Стефан Павлицки, Игнаци Хжановски, Тадеуш Стањислав Грабовски, Јан Лош, Марјан Жђеховски, Стањислав Виндакјевич и други), довољно говори за себе. На жалост, Андрић није дуго похађао храм науке, који студенти од постања побожно зову *Alma Mater Cracoviensis*.

Млади Андрић доживљавао је град Краков и пољску историју, али и не мање узбудљиву савременост. Управо у то време, уочи великих догађаја, боравио је ту Владимир Иљич Лењин (1912–1914), припремајући социјалистичку револуцију. И Андрић је ту посматрао један Црвени мај:

"Већ више година и у разним градовима ја доживљујем 1. маја и бивам тих гост једне свечаности која ми је – по крви, рођењу и одгоју – страна и неразумљива.

И некидан сам опет видио дуге редове људи и жена у празничним одијелима с црвеним каранфилима. С њима ме веже пријатељство крвавог осјећаја кад као гимназиста бомбардовах — с тисућама — камењем магистратске прозоре и у један незабораван сумрак придржавах – док нада мном звиждаху жандарски меци – млада радника који је умирао без гласа и с крвавом пјеном на уснама. Познати су ми и близи, јер су интернационалци као телефони, ауто такси и хотелске собе. И опет: пркосна лица с насртљивом свести на црвеним штандартима и нетолеранцом премоћних. Тисућу младих егзистенција дигло је руке с посла и изишло да држи своју ревију, да се преброји и прегледа и да у најљепши дан у години црвеним потезом потцрта дисонанцу нашег живота.

Нигдје није чуднији њихов мајалес, него у овом граду. Лица која се иначе не виђају, избријана и свјесна и смјела, јер су у гомили, ступају старим улицама, испод окруњених торњева, и извикују у прољетно јутро своје невоље. Црвеним заставама сенче готику, расцвјетала стабла, злато, традицију и моју самоћу.

И док стојим наслоњен на уличну свјетилку, осјећам се оцијепљен и сам, као ријетко: имам неразумљив страх, угрожен сам од претежите масе; самац – маса, искључен— организација... Под сугестијом сам скупности и сјенком неправде коју нисам починио... Истинити су и јаки и тврди, као хлеб, као земља, као камен: homo nascitur ad laborem et avis ad valutam?"^[16]

Али ни то још није све. У Пољској се Андрић интересовао и за сликарство. У једном од својих краковских дописа медитира о платнима Малчевског (J. Malczewski): "Те ствари мора да казују нешто од односа умјетникова према свијету и животу; можда су лична исповијест, можда мисао? Сан? Жеља? Радост минула? Трагедија? – Тешко је казати, јер ово свијетло ћутање је од рада Мона Лисиног осмијеха".^[17]

О садржајима Андрићевих краковских *Писама* писао је у наше дане Бранко Милановић: "Иако ниједно од њих не прелази оквире белешке, погледи изражени у њима изазивају живе асоцијације на Андрићев каснији пут у књижевности. У тим кратким и бритким импресионистичким медитацијама огледа се онај аутентични и драги лик великог уметника предано нагнутог над загонетним видовима живота и уметности, усредсређеног на оно што се налази иза спољашњег вида ствари, опрезног у давању утисака о ономе што се не да на брзину судити. Отуда ова непретенциозна али слободна размишљања имају драгоцену психолошко значење: она су податак о уметнику који је у сусретима и сударима са светом све дубље улазио усложнене проблеме уметничких појава".^[18]

У Андрићевим дописима из Кракова чита се меланхолија младог човека кога нагриза болест (сушица) и носталгија за завичајем, која је морала бити посебно јака у више магловитом и кишном него сунчаном галицијском поднебљу. Отуда онај уздах у писму о прослави 1. маја у Пољској: "Тешко је нама, странцима, који не можемо ни у својој земљи да живимо, ни у туђој да се обикнемо".

Међутим, избио је рат. Вест о сарајевском атентату донео је Андрићев друг из гимназије Војмир Дурбешић, који је с њим студирао у Кракову – на Видовдан, 28. јуна 1914. Андрић је места реаговао: још истог дана, оставивши све ствари газдарици, отпутовао је кући.^[19]

Какве је утиске песник понео из Пољске у домовину, на словенски југ?

Боравећи у Кракову, заинтересовао сам се – има ли људи који се сећају Андрића из студентских дана. Испоставило се да није требало тражити далеко: на Јагелонском универзитету, на славистичкој катедри (*Zakład Słowianoznawstwa*), још увек су били наставници Тадеуш Стањислав Грабовски, некадашњи Андрићев професор, и доцент Вилим Франчић, наш земљак, песников стари пријатељ и преводилац, сада већ обојица покојни. Заједно смо припремали свечану академију посвећену Андрићу, његовом делу и везама с Пољском.^[20] Дознао сам много тога што је вредно помена, мало знано а за нас значајно, заслужно да се сачува од заборава.

Једном недељно Андрић је навраћао у дом свога професора Марјана Жђеховског, аутора познате студије о хрватском препороду (*Odrodzenie Chorwacyi w wieku XIX*, Kraków 1902). Као и Грабовски, који је у то доба такође већ имао једну књигу о савременој хрватској књижевности (*Współczesna Chorwacja*, Kraków 1905), Жђеховски је био велики пријатељ Југословена. Окупљали су око себе наше студенте, расправљајући с њима о актуелним културним и друштвеним проблемима. Говорило се ту о Литви, о Чаадајеву, о Словенству и словенофилству.

Ево шта је Андрић сам испричао о тим данима, евоцирајући успомене у присном разговору, који је вођен у песниковом београдском стану у улици Пролетерских бригада бр. 2а, на дан 28. новембра 1961. Био је то симболичан сусрет између тек проглашеног нобеловца и његовог првог преводиоца на пољски језик. Андрић је тај сусрет назвао "часком успомена" (*chwila wspomnień*); његов сабеседник је ухватио следећи монолог, у ствари ауторизовани интервју, један од оних какве је наш писац нерадо и ретко давао; доносим овде његов текст, према забелешкама које ми је својевремено ставио на располагање љубазни професор Франчић.^[21]

Међу многобројним честиткама које сам добио поводом Нобелове награде дубоко ме је дирнула депеша Ректора и Сената Јагелонског универзитета. Сећају се, дакле! Гласови прошлости, из бурних и лепих дана моје младости, запљуснули су ме у том тренутку снажније него обично, као топал вал. **Планте!** ... Опет сам осетио онај мирис краковских вртова, онај исти који сам удисао

шетајући њима с пролепа 1914. У свако доба могу да дочарам тај чудесни воњ, који ме опија и данас, у тихе вечери, док усамљен корачам парком испод прозора... **Блоња... Скале пањењске...** (Девојачке стене, оп. М. Ж.) Безмало сваку стазу из Волске шуме могао бих да оживим у сећању.

Краков је оставио на мене силан, неизбрисив утисак. Та пољска величанствена прошлост што проговара хиљадама гласова, мир који веје из тог града, људи... Симпатични другови који ватрено дискутују о слободи своје домовине, уважени професори чија сам предавања слушао... Све то, нарочито после Беча, учинило ми је Краков блиским, и што је дужи бивао венац мојих дана у њему, осећао сам да ми је све дражи. Краков је једино место у Европи – иако није једино које сам упознао! – чија су успомена и име у стању да ми узбуде срце и загреју крв. Парафразирајући Мицкјевича, могао бих да кажем:

Kraków – on zawsze zostanie
świety i czysty, jak pierwsze kochanie...

(Краков – он ће увек остати
свет и чист, као прва љубав...)

Мало ко у Југославији зна да ја познајем пољски језик. О моме језику и стилу много је писано, али још нико досад није тражио у мојим делима утицај пољске литературе. Али ја знам, осећам то – мада то никад нисам истицао – много дугујем пољском језику и литератури, нарочито оној романтичној, што није лако закључити на први поглед; јер, нико не може тврдити како се у *Травничкој хроници*, на пример, у роману *На Дрини ћуприја* или у неком другом мом делу огледа утицај Мицкјевича, Красињског, Жеромског, или Словацког, који је био и остаје мој омиљени писац. Међутим, ако се загледа пажљивије, дубље... Пољски језик био је у оно време за мене јужњака као некакав егзотичан језик. Чинило ми се да је збијенији, садржајнији, пунији, погодан за изражавање свих нијанси осећања, чудесно оплемењен, суптилан, рафиниран, а дела писана њим откривала су преда мном нове видике, уносила ме на висине каквих није било у нашој књижевности. Проблематика и тематика пољских књижевних остварења, нарочито романтичарских, са својственим им лирским патосом, прилично су одударале од наших и привлачиле ме не само као новости, него и као бизарности, иако се радило о једном сродном словенском језику. Отуда и данас најрадије читам, разуме се, изузевши матерњи језик, на пољском. Од новијих пољских писаца ту су Тувим, Слоњимски (који ми је управо послао своје *Poezje*, заједно с честитком), затим Пшибош, Важик, Налковска, Рудњицки. Недавно сам добио једну збирку приповедака Рудњицког, који ме је просто очарао, тако да сам га прочитао у једном даху – једну причу, под насловом *Коњ*, језички изванредну, превео сам на српскохрватски и чак штампао, иако у принципу не преводим из страних књижевности.

У време кад сам студирао језик и књижевност код Лоша, Хжановског и Грабовског, нисам ни сањао – природно – да ћу доживети да видим преводе сопствених дела на пољски језик.

Иначе, без муке читам и дела на руском (често се враћам Пушкину, који ми је најдражи између руских песника), затим на другим језицима, нпр. немачком, шпанском, талијанском, али пољски језик, по мени, не уступа ниједном.

У Кракову сам осетио да ми то место одговара, осећао сам се у њему изврсно. Сневао сам тада да ћу по завршетку студија – полонистике или славистике –

кренути путем науке, да ће се једном и моје име наћи међу именима учених људи *Almae Matris Cracoviensis...* Међутим, морао сам да напустим Краков кад је избио први светски рат. Веровао сам у његов скори свршетак и мој брзи повратак тако тврдо, да сам чак и свој мршави пртљаг оставио у стану на Бонеровској 12. Судбина је хтела да се више никад не вратим. Пословичну галицијску беду искусио сам тада на својим плећима, али младост и вера у будућност били су далеко изнад свега. Занесени слободарским идејама, формулисали смо наш став према човеку тако, да нам – како то вели Словацки у свом *Тестаменту*:

Nikt, kto szlachetny, nie był obojętny.
(Нико племенит није био равнодушан).

Минуле су тешке, кошмарне ратне године. Г. 1946. обрео сам се поново у Пољској, на конгресу у Вроцлаву, као председник Савеза књижевника Југославије.

Међутим, било је ту још нешто, о чему се у Пољској много говори, а што је наш писац скромно прећутао: ратне године, у којима је као југословенски посланик у Берлину помагао поробљеној Пољској.^[22]

Андрићева љубав према Пољској и њеним људима, може се рећи, у Кракову је жива традиција. Посебно је у том склопу занимљива његова љубав према пољском језику, о коме је у наведеном разговору изрекао онако хвалоспевну тираду. То пишчево одушевљење потврђује се и у његовим рукописним белешкама о Кракову: "...занесен открићима. Мене је тај језик опијао, али онако као што живот опија".^[23] Потврђује се и у једном његовом новијем писму, упућеном пољском публицисти Хенрику Коротињском, уреднику листа *Życie Warszawy*: "...дугујем... нешто невидљиво, али драгоцено и трајно. И ево, ни данас, после толико година, ја не могу прочитати неколико речи на пољском језику, а да у мени не плану сећања на оне младалачке, малобројне али за мене скупocene године мога 'пољског излета'".^[24]

Значајна је Андрићева изјава о утицају пољске књижевности на његово дело. Треба нарочито поклонити пажњу релацији о романтичној литератури и признању о присуству лектире Мицкјевича, Словацког и Жеромског. И у сусрету са Стањиславом Кашињским писац је поново потврдио свој афинитет за пољску поезију: "Нико од критичара није запазио нити слути у мојим делима оно неухватљиво зрачење пољске романтичарске поезије. Често осећам потребу да посегнем за Мицкјевичем, а нарочито за Красињским; њих држим на приручној полици. Довољно је прочитати неколико редака..."^[25]

Изузетно је ценио Јуљуша Словацког, кога се посебно сетио у наведеном разговору, цитирајући *Тестамент*. О једном таквом моменту пише Стањислав Пјентак: "Био сам лично сведок узбудљивог тренутка када се испољила љубав великог југословенског писца према нашој поезији. Догодило се то у Београду 1947. године. Андрић је био у друштву југословенских и пољских писаца, па је почео да прича о својој младости проведеној у Кракову. Одједном је одрецитовао неки одломак из *Бењовског* или *Сна Саломеје*. Андрићев глас је био тих, али силно прожет уздржаним узбуђењем. – Те речи Словацког о лири, о поезији – говорио је писац – биле су ми велика утеха у најтежим тренуцима хитлеровске окупације, омогућавале ми да гајим наду. Немате појма, господо, колико пута сам у себи понављао те незаборавне, мудре стихове генијалног песника..."^[26]

Томе би свакако требало додати и пољског нобеловца Хенрика Сјенкјевича, чији се позитивизам и натурализам уочавају понегде у Андрићевој уметности. Одмах се откривају и

конкретни паралелизми,^[27] треба само упоредити Сјенкјевичеве историјске романе и Андрићеве романе-хронике. А Сјенкјевич је управо у Андрићевој младости уживао светску славу.

Напокон, свој пољски сентимент Андрић је и јавно исповедио, приликом промоције за почасног доктора Јагелонског универзитета у Кракову, 1964. године:

"Са узбуђењем и осећањем велике захвалности стоји пред Вама бивши студент овога Универзитета. Слушајући речи које су овде мени упућене и размишљајући о почастима која ми је пала у део, још више сам постао свестан да сам Ваш велики дужник, и то ћу остати заувек. Већ је скоро протекао један људски век, откако сам, у време својих студентских лутања, стигао у овај стари и уједно тако живи град, и ступио на Универзитет, који је, како ми се онда чинило, требало да постане школа моје младости...

Све то ме је усхићивало и још више везало с културном атмосфером Кракова. Надао сам се да сам нашао град у коме ћу моћи живети и радити. На универзитетским предавањима, и још чешће изван њих, у сталном контакту с пољским колегама, као и с људима разних занимања, сазнавао сам – уколико су ми то дозвољавале моје године и спрема – прве истине о Пољацима и њиховој судбини. У библиотекама, позориштима, музејима, на изложбама пољских савремених стваралаца, за време читања часописа, почеле су да ми се оцртавају прве контуре пољске културе, која ме је привлачила својом аутентичношћу, стремљењем ка усавршавању облика и нарочито својим континуитетом, па чак и својим противречностима. Читајући много и послушкујући живу реч, настојао сам да проникнем у тајне пољског језика, који се битно разликовао од мог, али у коме сам истовремено осећао нешто веома присно и интимно. Учио сам га с лакоћом и одушевљењем. Моји младалачки планови све више су се везивали за Краков. И тада, управо тада када сам се највише надао да ћу временом успети да проникнем у ту средину, да је свестрано упознам, и од ње добијем нешто више, био сам брутално пренут из сна – избио је први светски рат...

Морао сам да напустим Краков, да се више никад не вратим. Живот ме је бацио на другу страну и гурнуо у вртлог других послова. Пољска лектира је све ређе бивала на моме столу, бледело је моје, усталом, никад потпуно знање пољског језика, конверзација је губила живост. Једноставно, моја веза с Пољском, земљом у којој сам с таквим заносом започео студије, све више се тањила и слабила. Ипак, неким чудом се никад није сасвим прекинула. У сећању ми је живо остао Краков и његов Универзитет, у који сам једва успео да завирићим. А у том сећању, упркос протеклом времену и неумитном заборава, било је нешто неуништиво лепо, светло и узбудљиво, нешто што се не може никад заборавити. У мојој приватној библиотеци имао сам увек на десетине пољских класика. Штампана или жива пољска реч увек је сачувала нада мном своју моћ, побуђивала моја интересовања, будила мој немир. Током дугог живота много сам сазнао, понешто научио и много заборавио, али мој младалачки покушај студија на Јагелонском универзитету и кратак сусрет с пољским народом, и пољском културом сачувао сам као доживљај младости, који у човеку оставља трајни траг, и носио сам га у себи као неодређену али сталну обавезу према тој култури и том народу. И волео сам ту обавезу, онако како се воле младалачке сање, које се нису обистиниле, али које остају и живе у нама као некаква невидљива сила. Само ја добро и у потпуности осећам и знам шта и колико имам да захвалим томе сусрету с језиком и културом Пољске."^[28]

4.

Везе Ива Андрића с Пољском јачале су и путем превода његових дела на пољски језик. Није незанимљиво подсетити да су пољски преводи уједно и први преводи Андрићевих дела на један страни језик. Писац је у Пољској превођен још у време кад је био млад и непознат почетник у књижевности, одмах после првог светског рата, а затим, нарочито обилно, у новије време. О томе најбоље сведочи његова огромна библиографија.^[29]

О пољским преводима из страних књижевности и иначе се може говорити све најбоље. Упознавање домаћег читаоца са тековинама светске културе обавија несвакидашња брига, изванредна систематичност и ажурност; систематичност нарочито у издавању класика, а ажурност у информисању публике о струјањима савремености. Тако се уз велика имена преводне књижевности у излозима свакодневно виђају и сасвим незнани писци, управо почетници, који се равноправно афирмишу и неретко постају љубимци читалачке публике. Разуме се, селекција ипак постоји, али једино мерило при томе је квалитет дела, док је комерцијални моменат, чини се, занемарен. Пољски читалац, велики господин, без много устезања узима у руке непознату књигу.

Према информацијама којима располажемо са извора,^[30] први преводи Андрићевих радова у Пољској потичу још из 1919. године, али до конкретних библиографских позиција нисмо могли доћи; били су то, наводно, одломци из збирке песничке прозе *Ex Ponto*, првог већег дела којим је Андрић дебитовао 1918. године. По одласку из Кракова, наиме, Андрић је као припадник Младе Босне и политички непоћудан провео добар део рата по затворима и у конфинацији, па је ова његова збирка овидијевски запис о том тамновању. Прекинуте студије завршио је тек 1919. године у Грацу.

Најстарији познати пољски превод Андрићеве речи представља фрагмент из друге песникове збирке *Немири* (1920), објављен 1922. године, а преводилац је Вилим Франчић.^[31] Прва пак белешка о писцу појавила се у Пољској 1923. године, а њен је аутор познати преводилац и критичар Марја Знатович-Шчепањска.^[32] О Андрићу се више и није писало до појаве његове прве књиге у Пољској.

У међувремену је песник ступио у дипломатску службу (1921-1941). Одбранио је докторску дисертацију у Грацу (*Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der Einwirkung der türkischen Herrschaft*, 1924), и почео да службује по свету, у посланствима Југославије у Италији, Румунији, Аустрији, Француској, Шпанији, Белгији, Швајцарској и Немачкој. Али Пољску није заборављао. У једном писму из Мадрида, дат. 24. октобра 1928, пише књижару Светиславу Цвијановићу: "Молим вас да ми набавите и пошаљете одмах: Јулио Словацки, У Швицарској. Књига је изашла у Загребу, у преводу г. Бенешиа, као што видим из једне белешке у С. К. Гласнику од 16. октобра о. г."^[33]

Јулије Бенешиа (1883-1957), песник и научник, био је већ у то доба познати полониста. "Јулије Бенешиа, чија је делатност огромна, и обухвата поред великог броја превода масу радова из области језика и књижевности", истаћи ће касније Андрић у своме инаугурационом предавању на Јагелонском универзитету.^[34] У раздобљу између два рата Бенешиа је низ година био делегат југословенске владе у Варшави, где је остварио значајне културне иницијативе, нарочито оснивањем "Југословенске библиотеке", у којој је објавио низ репрезентативних дела југословенских књижевности у преводу на пољски језик.

У овом раздобљу изашла је у Пољској и једна комплетна књига Андрићеве прозе, под насловом *Nowele* (Warszawa 1937), с портретом аутора и предговором др Николе Мирковића, дакако, у Бенешиаевој "Југословенској библиотеци". У преводу Марје Знатович-Шчепањске ту су уврћене већ класичне приповетке: *Пут Алије Ђерзелеза*, *У мусафирхани*, *У зиндану*, *Исповијед*, *Код казана*, *Чудо у Олову*, *Мост на Жени*, *Жеђ*.^[35]

Појави књиге Андрићевих новела у Пољској претходила је жива кореспонденција са уредником Бенешинем. Изнећемо овде најзанимљивије релације које се односе на овај догађај, у хронолошком следу.^[36]

Београд, 3. фебруара 1936.

Хотел Exscelsior.

Дозволите да Вам кажем да сам Вам необично захвалан за све што сте учинили за познавање наше књижевности у Пољској...

Можда би и фрагменти из књига Ex Ponto и Немири могли доћи у обзир као лирске песме?

Пољска је за мене остала необична и вољена земља из моје најраније младости.

Београд, 7. априла 1936.

Искрено жалим што сам синоћ био у физичкој немогућности да Вас видим и са Вама разговарам. Моје извињење наћи ћете у данашњој "Политици", стр. 1, стубац 1.

Београд, 8. јуна 1936.

Драги и поштовани госп. Професоре,

Као што сам Вам рекао, сагласан сам о издању мојих приповедака на пољском језику. Мислим само да је боље не мешати разне радове и да, према томе, не треба уносити оне две приче о Крилетићу, него се задржати искључиво на једном роду приповедака. Према томе, ја Вам предлажем ове приче:

Пут Алије Герзелеза, све приче о Фра Марку, Чудо у Олову, Мост на Жепи, Мара Милосница, или Аникина времена. Ако би Вам требала још која, могли би додати Жеђ, коју Вам шаљем данас, или Мустафу Маџара, који је у оној плавој свесци Срп. Књ. Задр., а за кога кажу да је карактеристичан. Причу Мила и Прелац шаљем Вам само да је видите, иначе ни она није за Вашу збирку.

Предговор ће написати г. Мирковић, професор књижевности који је доста писао о нашим модерним писцима и много преводио на немачки. То би био мирно и објективно писан приказ не само пишчеве личности, него и његове средине...

Јавите ми да ли Вам то одговара и какав је Ваш дефинитиван избор приповедака. Необично сам Вам захвалан на интересовању за моје радове и нарочито на тешком и неблагодарном послу око упознавања пољске публике са нашом књигом.

Београд, 12. августа 1936.

Задовољан сам избором приповедака. Шаљем Вам овде предговор г. Мирковића. Ви му можете додати или одузети шта Вам се учини да је згодно и потребно за пољску публику. Пошаљите му, молим Вас, хонорар чим можете, јер је сиромаш човек. Искрено се радујем пољском преводу.

Писао сам гђи. Szczerpaњској и рекао да јој стојим на расположењу, ако су јој

потребна ма каква објашњења приликом превођења.

Београд, 20. августа 1936.

Потпуно сте у праву што се тиче таутологија у тексту г. Мирковића. То је сада скиц... Али као што сам Вам рекао, те ситнице можете изменити. Мислим да је предговор ипак најбољи и најједноставнији што се у нас могао добити. – Адреса Мирковића: Никола М., професор, Београд, Чиновничка колонија 264.

Гђа Szczeraińska ми узгред чини сугестију да се књига на пољском назове Босанске новеле. Иако до тога има још времена, иако ћете Ви ту ствар најбоље моћи решити, мени то локализирање, иако буквално тачно, не изгледа добро ни zgodno. Кад до тога дође, молим Вас да ми кажете Ваше мишљење.

Београд, 22. октобра 1936.

Бодиник је вероватно провинциализам (у Бука га нема) и значи човека који је убоден, прободен, дакле рањеника. Ако у пољском не постоји слична реч, мислим да се може превести просто са рањеник. За поток треба Балина потока.

Београд, 23. новембра 1936.

Од непознатих речи: бенесилах значи исто што и ваш силај, појас од коже за који су заденуте мале пушке, ножеви итд. Есзар је врста опојне дроге, наркотика који се прави на бази индијске конопље и који су Турци употребљавали много. Ту реч ћете наћи и у Мајеровом лексикону. – Ако има још речи за чије значење нисте сигурни, пишите ми.

Београд, 8. децембра 1936.

Одмах сам Вам послао II. издање "Ђерзелеза", које је једино аутентично. Молим Вас да превод дотерате по њему, јер је I. издање врло неуредно и има озбиљних грешака. – Што се тиче наслова, мислим да сте, као и увек, у праву и да на пољском треба писати Dzierdziej. Уосталом, тако изговарају многи крајеви и код нас. Надам се да моја књига неће много повећати Ваше издатке око издања југословенских писаца, иако се, и то знам, неће разграбити "као алва".

Још једанпут Вам захваљујем на напорима које чините за нашу књигу у Пољској и срдечно Вас поштује и поздравља

Вама одани Иво Андрић.

Београд, 10. децембра 1936.

Приповетку Мустафа Маџар могли би додати, јер и 20 страница није много, ако то не би проузроковало ново задоцњење и нове издатке. Она је у I св. приповедака Срп. Књиж. Задр., у истој у којој се налази и У мусафирхани...

Черкези – златом извезени дуги рукави. Ђунак – грех, Еисадиле – збогом. Такира – врста крушке. Хајнак – шала и бука од смеха и вике у веселом друштву. Сиџили – судске књиге у које кадија уписује своје пресуде и образложења. Ово су тумачења отприлике, у смислу у ком се употребљавају у Босни и у ком су употребљена у мом тексту

Београд, 20. априла 1937.

Обрадовала ме Ваша вест да је књига на добром путу да буде завршена.

Београд, 8. јуна 1937.

Драги и поштовани госп. Професоре,

примио сам и преу и другу пошиљку са мојом књигом. Мислим да Вам треба честитати на труду и заузимању. Опрема је врло добра, а колико сам могао да просудим при брзом читању, и превод је добар. Примио сам и програм Варшавског Радиа из кога видим да је читана приповетка У мусафирхани.

Из Андрићевих писама Бенешићу, дакле, сазнајемо следеће: да је избор за пољско издање својих новела сачинио аутор сам. Уредник је тај избор углавном прихватио, како смо већ видели. Андрић се побринуо и за писца предговора, а затим је бдео и над преводом, дајући објашњења потребна преводиоцу. На крају је посебно захвалио на труду госпођи Шчепањској и интересовао се за одјеке овога издања у пољској штампи.

Последње Андрићево писмо датирано је у Берлину, 6. децембра 1939. Тек што је почео други светски рат, а Пољска је већ била под окупацијом. Југословенски посланик у Берлину интервенисао је, кад год је био у могућности, да се олакша положај појединих личности. О томе је писао и у овом писму: "У сваком случају, ја сам Вам увек на расположењу и учинићу све што је у мојој моћи".

Међу пољским интелектуалцима за које је интервенисао Андрић био је и познати серолог др Лудвиг Хиршфелд (Hirschfeld), кога је наш писац посетио после рата у Пољској.^[37] На Јагелонском универзитету говори се о томе с великим признањем.

О свему томе писао је у наше дане Хенрик Батовски, познати пољски историчар, познавалац и пропагатор наше књижевности и културе и велики пријатељ Југославије: "Дипломата по професији, Андрић, који је био извесно време помоћник министра спољних послова у Београду, налазио се 1939. године на одговорној дужности југословенског посланика у Берлину. Ту га је затекла вест да су хитлеровци октобра 1939. отерали у логор преко стотину професора и других научних радника са Универзитета у Кракову. Иако је био свестан минималних шанси своје интервенције, Андрић је настојао дипломатским каналима и личним контактима у Берлину да некако помогне заточеницима. Издејствовао је такође, постаравши се за то у Београду, да југословенске академије и универзитети пошаљу позиве највећем броју краковских научника, надајући се да ће им то омогућити извлачење из хитлеровског ропства. Са Андрићем је радио на томе његов колега, професор Јагелонског универзитета др Вилим Франчић, који је по изласку из концентрационог логора Заксенхаузен (Sachsenhausen), где се обрео заједно са осталим универзитетским наставницима, путовао у Берлин и достављао Андрићу информације о судбини друге краковске универзитетске групе, која је била пребачена у Дахау (Dachau). Андрићеви напори нису могли уродити плодом, пошто глас југословенског посланика није могао на гестаповце направити никакав утисак. Ти су напори, ипак, чињеница, и представљају још један важан моменат када је реч о везама великог писца са нашом земљом."^[38]

5.

После ослобођења настављено је са радом на превођењу и упознавању Андрића у Пољској. Већ 1946. године донео је Dziennik Polski напис из пера др Вилима Франчића *Песник самотник и епик Босне*,^[39] а годину дана касније донео је Dziennik Literacki у преводу истог

аутора одломак из *Травничке хронике*.^[40] Затим је наступио познати прекид 1948. године,^[41] који је потрајао све до 1956.

Познато је какву је улогу у Пољској одиграла 1956. година, изванредно значајна и револуционарна у многим, па и у књижевном погледу. После овог датума наступио је нагли заокрет у издавачкој политици, што се непосредно и видно одмах одразило како унутар државних граница, тако и у иностранству. И на плану односа са Југославијом дошло је до потенцијалног побољшања, које се у преводној литератури изразило бујицом нових издања. Колико је штете књижевности и култури нанео дуги период вакуума – седам гладних година! – није потребно нарочито истицати. Оновремено пољско руководство издавачких институција објавило је потпуни бојкот југословенске културе; он је грубо и беспривизно прекинуо све оне лепе интенције у културној политици Пољске према Југославији одмах после завршетка другог светског рата.^[42]

Готово је симболично да је нову, обновљену серију превода из југословенских књижевности у Пољској отворио управо Иво Андрић, и то својим најпопуларнијим делом, романом *На Дрини ћуприја*, у преводу Хаљине Каљите и с предговором Јадвиге Нуркјевич.^[43] Да је овај датум значио догађај, види се јасно по томе што је непосредно уследила читава бујица приказа,^[44] критичких написа и даљих превода.

У рецензији под насловом *Босански мост* Кристина Стафа пише:

"Роман Ива Андрића није прво дело овога писца преведено код нас – његов пољски деби била је књига новела, штампана 1937. године. Тамо ћемо наћи не само прототипове извесних личности или ситуација, већ штавише и нацрт конструкције романа о коме је овде реч, а који је написан у периоду 1942-1943. Разуме се, нећемо тражити ближу аналогију 'Моста на Дрини' и новела, важније је нешто друго: већ одавно су аутора мучила извесна питања, извесна концепција која је тек у овом роману нашла свој пуни израз.

Мања Андрићева дела чине, попут *На Дрини ћуприје*, обимну хронику догађаја, која обухвата готово четири столећа; кроз њу упознајемо политичку, друштвено-економску и културну историју Босне. Та екскурзија у прошлост не доживљава се кроз некакво историографско предавање, у коме аутор фасцинира ерудицијом, засипа датумима и чињеницама; Иво Андрић нас једноставно уводи међу становнике Босне, приказује њихов свакодневни живот, њихове обичаје који се смењују у распону од неколико столећа... Дивни бели мост на реци Дрини, који је у XVI веку подигао велики везир, није једини јунак те повести. А можда уопште и није јунак? Можда је само бечуг који омогућава аутору да повеже разне приче о људима, догађајима и обичајима у очаравајућу историјску хронику земље његове младости?"^[45]

Стањислав Пјентак, који је лично познавао Андрића,^[46] представио је писца пољском читаоцу чланком *Сјајни епик*:

"Андрићева уметност може наићи на допадање код нас, јер садржи много особина које одговарају пољском осећању. Јасноћа тока нарације, сликовитост приказивања, привидна хладноћа иза које се крију гигантске димензије свестране осећајности – обележја су пишчевог стила, која морају да пробуде усхићење у срцу читаоца. Иво Андрић је пре свега изврстан епичар, појава углавном изузетна у данашњој европској књижевности. Са подједнаком склоношћу и снагом описује он такозване празне тренутке живота, као и моменте пуне конфликта и збијених догађаја. Затим, Андрић је – слично као наш Жеромски –

писац одређеног региона, одређене нације...

Андрић је иначе веома далеко од било каквог партикуларизма или босанског шовинизма. Јунаци његових приповедака и романа нису само Срби или потурчењаци, већ и Јевреји, Турци, Цигани, Италијани – свима њима писац дарује богат психички живот и све их третира са разумевањем и саосећањем.

На *Дрини ћуприја* није роман, већ епска хроника... Дело помало подсећа по конструкцији на *Ветар с мора* Жеромског, само што је једноставније, фабуларно атрактивније и шире епски засновано. Чини се да аутор без страсти бележи ток историје; почиње од момента настајања чувеног моста на Дрини под Вишеградом, па се неочекивано зауставља и расветљава догађаје епизодама или наративним поткама велике драмске снаге... Читајте Андрића: вреди."^[47]

Занимљиво је да Пјентак спомиње могућу везу Андрића и Жеромског, коју ће касније признати и наш писац.

Ускоро се појавила још једна Андрићева књига у Пољској, збирка приповедака под насловом *Жеђ*,^[48] према истоименој приповеци. Ту су, пре свега, преводи из оне предратне збирке новела, али и новије ствари. Књига садржи следеће приповетке: *Пут Алије Ђерзелеза*, *Код казана*, *Велетовци*, *Прича о везировом слону*, *Проба*, *Мара милосница*, *Прича о кмету Симану*, *Жеђ*, *Свадба*, *Злостављање*, *Писмо из 1920. године*, *Књига*, *Шетња*, *Снопчићи*, *Аска и вук*. Појављују се и нова преводилачка имена, поред Марје Знатович-Шчепањске, Ирена Олшевска и Зигмунт Стоберски – данас већ афирмисани преводиоци и познати популаризатори југословенских књижевности.

И ову књигу пропратиле су лепе рецензије.^[49]

У већ цитираном чланку о Андрићу епичару Стањислав Пјентак је посебно скренуо пажњу на његове новеле: "Нарочито ће приповетке имати успеха код нашег читаоца. Њихова једноставност, умереност, велика мудрост, мајсторство у приказивању доживљаја обичних људи, неодољиво осваја. Андрић је свакако старински, класични писац, али влада својом уметношћу зналачки, изврсно. Приповетке као што су *Мара милосница*, *Жеђ*, *Свадба* или *Књига* могле би да буду украс новелистичке антологије сваког народа."

У истом смислу пише Моника Варнењска: "Андрић вешто оперише великим епским формама, али неупоредиво већу склоност осећа за мале књижевне форме: новелу и приповетку, којима барата управо мајсторски... Писац чије стваралаштво има дубоке корене у родној грудни, у историјској прошлости, пуној истинитих збивања, али и легенди и бајки, уме да из извора те прошлости црпе залихе тематских потки, анегдота и легенди, које његовим приповестима дају својеврстан укус и колорит пун дражи. Та снажна веза ствараоца са историјом народа, његовом прошлошћу, како оном коју потврђују историјски документи, тако и оном која неписана живи у усменој традицији, преношена с поколења на поколење у виду предања, пословица, песама – чини велику снагу Андрићеве уметности."^[50]

Критичар Бранислав Ћирлић, који је и искусни преводилац (пореклом Југословен), истиче богатство, суптилност и дубину ове уметности:

"Како су мудре те приповести! Колико је у њима знања о животу, људима и околном свету. Аутор неретко сугерише читаоцу да само понавља приче које је чуо. Али и из тих ухваћених речи извлачи он читаву масу људских осећања, зла и недаћа. Проблеми обичних малих људи из секундарне средине прерастају у битне и општељудске проблеме. Често из тих приповедака веје дубока, бездана туга, али та туга није безнадежна. Андрић такође даје израз

лепим и племенитим осећањима – као да се час стиди, а час опет радује и поноси што је човек."^[51]

Млади пољски књижевни историчар Јан Вјежбицки, касније познати југослависта и аутор једне монографије о Андрићу, преводи ускоро затим *Проклету авлију*.^[52] Вјежбицки преводи једном доста узнесеном реченицом, која, чини се, надмашује претходнике осећањем за наш израз.

Пољска критика,^[53] уосталом, као и светска, одмах је уочила необичност и изузетност овога дела. "Проклето двориште" је синтеза свега што је Андрић дотад говорио о животу и смрти, надградња временског ткања из његових хроника, осавремењена једном модерном нотом о егзистенцијалној тескоби.

Приликом читања ове књиге неизбежне су асоцијације на дело Франца Кафке. У чланку под насловом *Југословенски Јозеф К.*, др Едвард Мадани поставља следећу тезу:

"Проклета авлија је огромна тамница коју чува стамболска полиција, тамница у којој кипти шаролики мозаик живота њених становника. Суштина дела не заснива се међутим на реалистичној слици, на стварању као неког филмског прегледа разних средина босанског друштва. У маленом језгровитом делу, сазданом на принципу кратке приче, Андрић развија проблем одговорности човека пред законом. Остварује тако карактеристичну за Франца Кафку конфронтацију јединке са моћном машином државног апарата. Закључци и једног и другог ствараоца управо су аналогни. Слично као Јозеф К. у *Процесу* или *Замку*, и јунаци *Проклете авлије* долазе до закључка да се стамболска тамница протеже на цео свет.

Сличности са Кафкиним делом не умањују оригиналност и аутентичност Андрићеве творевине. Књига је занимљива и открива велике могућности уметничке радионице овог аутора, који не само што до дана данашњег није одложио перо, већ је савременој југословенској књижевности дао остварење у коме се први пут појављују елементи филозофије Кјеркегора и Сартра".

Мадани даље развија ову паралелу у чланку *У стамболској тамници*:

"Садржина ове приповести ипак не почива на реалистичком стварању атмосфере стамболске тамнице и шарене гомиле њених житеља. Не понавља се узалуд на више места да Проклета авлија нема краја, протеже се на све стране света, и сви људи су њени становници. Та авлија се никада не мења. Траје док пада снег, сија сунце и лије киша. Мењају се једино њени сужњи. Главни јунак дубоко размишља о ономе што је успео да запази за време боравка у тамници. Његови закључци су истине које писац жели да избаци у први план као поенту свога дела. Они имају много заједничког с оним што је Кафка желео да каже у *Замку* или *Процесу*. Слично као Јозеф К. – брат Петар, јунак Андрићеве приповести, закључује да сви спадају под суд, да се деле на оне што настањују Проклету авлију и на оне који су као Карађоз – њени господари и управитељи...

У младалачкој песничкој прози Андрићевој могу се наћи изразити трагови егзистенцијализма Кјеркегоровог типа. У последњем ауторовом делу *На Дрини ћуприја* појавила се још једном мисао о самоћи, о човеку напуштеном, невином, а ипак окривљеном и неправедно осуђеном од живота... У *Проклеtoj авлији* још једном се појављује повезивање традиције реализма са новим уметничким правцима, тако карактеристично за Андрићево стваралаштво."^[54]

Анджеј Зјемилски пореди Андрића са Марјом Домбровском, приказујући *Проклету авлију* као алегорију општељудске драме, сагледане из готово безизлазне перспективе: "Андрић није Кафка, иако му је духовно близак. Проклета авлија није визија из ружног сна; прожимају је реалистичне слике, снажни портрети личности, епизоде. Насупрот Кафки, јунак се крије у мраку да би редом бацао сноп светла на чудне силуете те тамничке драме... На стотинак страница Андрић је умео да смести и обухвати много питања и мисли. Његова проза је неуобичајено шкрта, не избацује сувишну реч. Чита се у једном даху, задржава над рефлексијама и опет чита с дивљењем за једноставност и артизам."^[55]

Паралели с Кафком дао је Жђислав Умињски теоријски оквир:

"Андрићеву прозу, а нарочито његову *Проклету авлију*, могли бисмо назвати превладавањем садржине и померањем граница предмета. Књига би се такође могла прихватити као пропозиција новог књижевног простора у смислу концепције проф. Ингардена, која уводи ствараоца у пределе стварности маште... У овој прози налазимо силно наглашен акценат који обележава узајамни однос између цензуре нагона и извора императива, између личности и надличности. Та особина је уосталом у мањој или већој мери карактеристична за читаву југословенску литературу...

У Андрићевим делима доминира атмосфера тишине и ћутања. Али то је ипак само спољни утисак: његови јунаци далеко су од јевтине акцептације живота. Препиру се с животом и сваки од њих жуди 'да се бори и истраје до краја'. И колико год да је клима Проклете авлије блиска већини Кафкиних приповести (нарочито тамо где је човек под ударом бездушног Закона), идеја водиља је већ сасвим другачија: човек се не мири са осудом...

Иво Андрић није само дубоки аналитичар. Он је такође велики песник човека који се носи са злом што га окружује. Са оним злом које, према Сократовом принципу, чини се, рађа несвесност. Андрићева проза је уздржљива, дискретна, понекад безмало строга. И још нешто: Проклета авлија сигурно није најкарактеристичније пишчево дело. Недостаје му онај велики епски замах који доминира у осталом Андрићевом стваралаштву. Ипак, представља дело које доноси не само нове моралне пропозиције, већ и теоретске пропозиције у одређивању књижевне појаве."^[56]

Наредне године појављује се у Пољској и *Травничка хроника*, под измењеним насловом: *Конзули њихових царских величанстава* (превела Хаљина Каљита, увод написао Алија Дукановић).^[57] Дело је наишло на изузетан пријем.

Босанска тематика је и иначе веома блиска Пољацима, не само својом оријенталном егзотиком, него и мотивацијом у историјском контексту. У недавној прошлости, за време Аустрије, многи Пољаци служили су у тој јужнословенској земљи, а многи су се заувек у њој настанили. Босна је одавно ушла и у оригиналну пољску књижевност.^[58] Андрићево дело, међутим, Пољацима је посебно разумљиво и због историјске аналогije, јер је и Босна онога доба, попут Пољске, била предмет аспирација и експанзије великих сила. Сликајући "конзулска времена", писац је спретно употребио ерудицију, искуство дипломате и акрибичност научног радника, спајајући све то својом великом уметношћу.

Пољска критика пре свега истиче психолошке валере дела. Један од најистакнутијих критичара, Анджеј Кијовски, пореди Андрића са Томасом Маном, у опширном приказу под насловом *Велики свет Травника*:

"Психологија личности које делују у камералним димензијама, превазилази те димензије; то је психологија типа, не психологија карактера; психологија типа формираног кроз историју, друштвене услове и стил епохе. Историја учествује у психолошком формирању личности кроз њихову биографију, коју одређују кључне чињенице, различито распоређене, у зависности од личности...

Андрић оперише традиционалном техником креирања симболичних личности, градећи контрастне парове који одговарају основним линијама класификације, које води. У Андрићевом свету владају дихотомичне поделе, у чему југословенски писац јако подсећа на Томаса Мана. Аутора *Чаробног брега*, уосталом, пасионирао је исти проблем, Исток – Запад: Азија, Исток, Словенство, били су за њега увек санкција западне цивилизацијске делатности; Ман је гледао на Исток бојажљиво, као на далеку прадомовину. У остацима и траговима источних култура, као у прамењу снова, читао је духовну историју европске културе.

Иво Андрић преузима од Томаса Мана ту фундаменталну дихотомију, која одређује психологију сваког јунака понаособ. По узору на Мана такође ствара трагичну споредну личност... Остало је повест конзула и везира, или историја царева и султана, или империја, ратова и дипломатских махинација; остало је, дакле, просто историја. То је прича о њеној ништавности. Пролази она као што пролазе владари и њихови чиновници; њен рад је Сизифов посао – њени резултати расипају се као стари споменици и храмови. Само, гробови тону све дубље, живот траје, вегетирање и трпљење, пратрпљење, трајније него историја једне државе, једне цивилизације, једног народа."^[59]

Критичари пореде Андрића још и са Стендалом и Роже Мартен ди Гаром. У чланку под насловом *Босански тамни вилајет*, Стањислав Пјентак пише: "Живот конзула, њихових жена, њихову околину Андрић слика добром, изврсном прозом која је сродна духу француског романа, али оно властито, своје, једино њему својствено виђење света даје онда када се дотиче родне груди." Уз то, налази да је *Травничка хроника* досад најбоље преведена Андрићева књига на пољски.^[60]

Критика је уочила и људску димензију дела, у којој се нарочито истиче мотив самоће. Едвард Мадани сматра да писац у том оквиру заправо развија сопствену историозофску концепцију битисања:

"У романескној потки, која обухвата историју микрокосмоса француског конзула, налазимо много заједничких момената са Андрићевом младалачком песничком прозом: *Ex Ponto*. Истоветно расположење усамљености, туге и немира... У личности француског конзула налазимо блиског данашњем читаоцу јунака растрзаног противречностима, кога је живот измучио и који преживљава тренутке криза и немира. Креирајући свог јунака с почетка минулог столећа, Андрић је створио психолошку силуету савременог човека, само одевеног у историјско рухо...

Травничка хроника је с једне стране изванредан историјски роман, написан веома зналачки, који пружа мноштво детаља и који реализмом достојним врхунских достигнућа стваралаштва XIX века даје атмосферу босанске земље у првим годинама минулог столећа. С друге стране, то је савремени психолошки роман, у коме аутор остварује карактеристичну за његово дело атмосферу оријенталног дерта, усамљености и сумње, не препуштајући се ипак резигнацији, наређујући човеку да бира: добро или зло."^[61]

Занимљиво је, најзад, како писца види његов преводилац и критичар (иначе, пореклом Југословен, цењен у Пољској као изузетан зналац пољског језика, као креатор), Алија Дукановић:

"У Андрићевим делима има много тишине и ћутања; код њега ћуте пејзажи, вртови, мостови, лица људи и њихова срца. Истина, у ткиву његове нарације, напоредо уз сухе и хладне историјске чињенице или стара предања, често се налазе интроспективни, потпуно лирски пасажии који имају температуру ужарене лаве.

Учио је од Француза, Руса, Пољака (једна од две књиге коју је имао у аустријском затвору 1914. била је збирка стихова Словацког; затим, и сам је често подвлачио корист коју је имао од општења са делима Сјенкјевича, Пруса и Ожешкове, која је упознао, поред осталог, за време, студија у Кракову). Али пре свега учио је од реалиста свога народа и од највећег југословенског класика – анонимног народног лиричара и епичара, чијим су се стваралаштвом пре њега одушевљавали Гете и Мицкјевич. Сем тога, иако га неки сматрају 'метафизичким реалистом', иако његов опус доиста садржи приличну дозу песимизма, тај тихи и горки мислилац, баш као и народни стваралац, песимистични оптимиста, заправо је славитељ живота; он је то не само када као сјајни опсерватор или суптилни психолог и лиричар пружа доказе заљубљености у лепоту живота, у богатство света ствари, већ и када закључује да је човек 'највећа жива светиња' и да 'сви ми, људи, треба да се узмемо за руке', те да вредност живота лежи у самом животу, у томе 'да се бори и истраје до краја'.^[62]

Додељивање Нобелове награде Андрићу године 1961. неоспорно је побудило велико интересовање за југословенске књижевности у целом свету, па и у Пољској, где су већ и пре овог чина сва важнија Андрићева дела била преведена. Био је то, ипак, нови импулс за даље превођење.^[63]

Андрићева светска афирмација, природно, одразила се и у пољској критици. Иако су то већином пригодни написи,^[64] у највећој мери панегирични, издвајају се и гласови који говоре о пишевој мудрости, смирености, трезвености, али и великој усамљености и обузетости немирима епохе.

Карактеристично гледиште изражава Зигмунт Стоберски: "Андрић није писац који се лако чита, чак и за југословенске читаоце, да не говоримо о нама, за које су проблеми Балканског полуострва увек били безмало егзотика... Описујући такву средину може се веома лако скренути на терен националних декларација, или се уплести у конфликте религиозних фанатизама. У читавом Андрићевом стваралаштву, чак и у делима која се односе на његову личну неправду (*Ex Ponto*), нећемо чути ниједне речи која говори о мржњи према непријатељу. У своме стварању Андрић само указује на дубоку људску патњу, која није туђа ниједном народу и ниједној религији".^[65]

Годину дана касније у Пољској се појављују и *Аникина времена*, у преводу Алије Дукановића, али под насловом *Ањика*.^[66] О томе је писао Едвард Мадани: "Аника је слојевито дело, пуно психолошке истине и филозофског подтекста! Повезује реалистичку опсервацију живота са радозналном анализом психологије јунака. Приказује егзотичну за Пољака атмосферу живота провинцијских српских вароши, обичаје њихових становника, карактеристичан за те крајеве спој муслиманске и европске културе, темперамената, менталитета. Открива како под спокојном копреном живота, прожетом оријенталним фатализмом, дремају људске трагедије. Огољује душе јунака, њихов немир, непрестано тражење добра и смисла живота, бунт против околине, страсти, неопходност избора.

Повезује доживљаје јунака са друштвеном основом. У условима постојања истражује узроке њихових егзистенцијалних немира. Књига даје много материјала за рефлексије".^[67] Иначе, књига није наишла на неки већи одзив.

Исте године објављен је у Пољској, у преводу Хаљине Каљите, последњи већи Андрићев роман: *Госпођица*.^[68] И ова књига није побудила аеће интересовање,^[69] иако је добила лепе рецензије. Први је о њој писао Едвард Мадани:

"Андрић је издао *Госпођицу* 1945. године. Роман је, дакле, настао после многих његових новела из периода између два рата. Зато *Госпођица*, и поред замашности, подсећа на сажету новелу у којој се типично андрићевске приче повезују у хармонични ланац ретроспекције. Радња би се ту могла сместити једва на неколико страница књиге. Оно што преостаје то су унутарња преживљавања, реакције, мисли и осећања главне јунакиње, а све је то насликано веома детаљистички. И у овом роману, као и у свим Андрићевим делима, осећа се ауторова тенденција за тражењем истине, као и закључак да је она компликована и разнородна. Али није само то основни проблем романа. Српски прозаиста извршио је ту конфронтацију субјективне и објективне истине".^[70]

Чудно је да пољска критика није приметила да Андрић и у овом роману развија мотив самоће, уобличен као друштвени проблем. Госпођица, која је после очеве катастрофе утонула у депресију и мизантропију, удаљила се од света и изгубила осећање стварности, налазећи уточиште и покору у сопственој усамљености. Критичари, међутим, сагледавају тај феномен далеко упрошћеније, као пишчев допринос богатој традицији класичне литературе о тврдици, с тим што је у овом случају жена главни јунак. У том смислу, на пример, пише Жежи Хоћиловски: "*Госпођица* је невелик роман, који попут *Анике* представља прецизну студију портрета жене. Али док смо тамо имали посла са у основи прилично баналном сликом својеврсне *femme fatale*, која нарушава свети мир и поредак босанске варошице, овде имамо много занимљивију и богатију студију патолошког тврдичлука, фрапантни лик жене која у себи сједињује особине Гопсека, Харпагона и Шајлока".^[71] А Јануш Вилхелм иде још даље, смештајући дело у оквир марксистичке анализе улоге новца у капиталистичком систему:

"На први поглед то је коректна проза, и као да потиче из XIX века. Не дајмо се ипак завести. Под лагодном, темперираним, помало мановском релацијом крије се оштрина погледа, на којој би сваки писац могао да позавиди Андрићу. Веома модерно, веома зрело сазнање о човеку. Одважност захвата чак до дна мотивације његових чиновна и ставова... Управо ту Андрић наступа као мајстор анализе духа. Дискретно и тактично, али неумољиво открива несвесне мотиве који управљају том старом девојком. Госпођица је заљубљена у оца и то не само љубављу кћери. Верност његовој особи, његовој успомени, његовим начелима, добија облик верности мртвом љубавнику. Тој љубави и верности придружује се нешто треће: освета. Освета људима и свету који је оцу задао смртни ударац. И још освета због властите неостварене женствености, која је сагорела на олтару посвећеном култу умрлог. А оруђе освете је управо новац. Он баца људе на колена када у безнадежним ситуацијама долазе да моле позајмицу. Он их нагони на очајничке кораке када ту позајмицу не добијају. Он дозвољава да се болесно и садистички, иако несвесно, ужива у туђој несрећи. Заправо демонизам новца у најстрашнијем виду! Демонизам који се роди у људском срцу, процвета у одређеним друштвеним околностима и опет се враћа томе срцу, да би га даље деморалисао и скаменио. Сабласни затворени круг, који једном мора да прсне. Енергија освете се исцрпе, сећање на оца затре у времену које лети. Остаје живот без смисла и без циља. Прокоцкан. И управо таквим види га госпођица у

последњем блеску свести, у тренутку властите смрти. Страшна и лепа књига."^[72]

О дотадашњим пољским преводима Андрићевих дела писао је београдски полониста Стојан Суботин.^[73]

Најзад, упоредо с преводима у Пољској се развија рад на проучавању Андрићевог књижевног опуса. Приметно је посебно занимање за теоријска питања – стила, мотива, наратора, типологије итд.^[74] Овакав приступ изузетно се негује у пољској науци о књижевности и примерен је нашем писцу, који спаја усмену и писану традицију са погледима савременог интелектуалца и тековинама свеукупне културе.

6.

Године 1964. Јагелонски универзитет је славио шестстогодишњицу свога постојања, и тим поводом Андрићу је додељен докторат *honoris causa*.^[75] Тај догађај је поново интензивирао у Пољској интересовање за Андрићево дело.^[76]

На свечаној седници у Кракову, 9. маја 1964, Андрић је одржао беседу на пољском језику, евоцирајући успомене из младости, студентске дане, традиционално добре односе наших народа са овом пријатељском земљом, осврнувши се и на тренутак садашњости и истичући пропозиције културне сарадње у будућности.

Доносимо тај текст у целости:

Nie bez wzruszenia i z uczuciem wielkiej wdzięczności stoi przed Wami były student tego Uniwersytetu. Słuchając słów, które są tu do mnie skierowane, i myśląc nad zaszczytem, który przypadł mi w udziale, bardziej jeszcze zdałem sobie z tego sprawę, że przed upływem jednego ludzkiego życia, przybyłem w czasie swoich studenckich wędrówek, do tego starego a jednocześnie wciąż tak żywego miasta, i zapisałem się na Uniwersytet, który jak mi się to wówczas wydawało, miał stać się szkołą mojej młodości. Podobnie jak i pozostali chociaż nieliczni studenci jugosłowiańscy, którzy tu przybywali, spotkałem się z dobrym przyjęciem i zrozumieniem, nie tylko ze strony moich osobistych przyjaciół i znajomych, ale także i ze strony profesorów i wszystkich ludzi z którymi się stykałem. Właśnie na nas studentach jugosłowiańskich XX wieku, potwierdzała się prawdziwość tego, o czym pisał jeszcze w XVI wieku jeden z moich rodaków, który na podstawie osobistego doświadczenia, mówił o Polakach, że Jugosłowian, którzy przybywają do Krakowa, przyjmują ciepło i po przyjacielsku. ("...valde sunt affabiles magnaue eos benignitate prosequuntur"). Wszystko to mnie zachwycało i jeszcze mocniej wiązało z atmosferą kulturalną Krakowa. Miałem nadzieję, że znalazłem miasto w którym będę mógł żyć i pracować. Na wykładach uniwersyteckich a częściej jeszcze poza nimi, w stałym kontakcie z polskimi kolegami, jak i z ludźmi różnych zawodów, przyswajałem sobie – o ile mi na to pozwalały moje lata i przygotowanie, – pierwsze prawdy o Polakach i ich losie. W bibliotekach, teatrach, muzeach, na wystawach polskich współczesnych twórców, w czasie lektury czasopism, zaczęły mi się zarysowywać pierwsze kontury kultury polskiej, która mnie pociągała swoją autentycznością, dążeniem do doskonalenia formy a szczególnie swoją ciągłością, czy nawet swoimi przeciwieństwami. Dużo czytając i przysłuchując się żywemu słowu, starałem się zgłębić tajniki języka polskiego, który się poważnie różnił od mego, ale w którym jednocześnie wyczuwałem coś bardzo swojskiego i intymnego. Uczyłem się go z łatwością i z zapałem. Moje młodzieńcze plany coraz bardziej zaczęły się wiązać z Krakowem. I wtedy, właśnie wtedy kiedy miałem największą nadzieję, że z czasem uda mi się wejść w to środowisko, poznać je ze wszystkich stron, i przyswoić sobie coś więcej od niego,

zostałem brutalnie wytracony ze swych marzeń – wybuchła pierwsza wojna światowa. Tak "Wówczas rozpoczęła się wojna...", to aa słowa, które jak jakiś złowróżbny motyw, przewijają się przez życiorysy wielu ludzi mojej generacji. Musiałem opuścić Kraków, aby nigdy doń nie powrócić. Życie popchnęło mnie w innym kierunku i rzuciło w wir innych prac. Polska lektura coraz rzadziej gościła na moim stole, moja zresztą nigdy niepełna znajomość języka polskiego, coraz bardziej bladła, konwersacja traciła na potoczności. Po prostu, moja łączność z Polską, krajem w którym z takim zapalem rozpocząłem studia, coraz bardziej malała i słabła. Jednakże, jakimś cudem nigdy się całkowicie nie przerwała. Żywo pozostał mi w pamięci Kraków i jego Uniwersytet do którego zaledwie udało mi się zaglądnąć. A w tych wspomnieniach wbrew upływowi czasu i nieubłaganemu zapomnieniu, było coś niezniszczalnie pięknego, rześkiego i wzruszającego, coś czego się nie może nigdy zapomnieć. W mojej prywatnej bibliotece miałem zawsze kilkunastu polskich klasyków. Drukowane lub mówione słowo polskie zawsze zachowało nade mną swoją moc, podniecało moje zainteresowania, pobudzało moją wrażliwość. W ciągu długiego życia, wiele widziałem, coś niecoś się nauczyłem i dużo zapomniałem, ale swoją młodzieńca próbę studiów na Uniwersytecie Jagiellońskim i swój krótki kontakt z polskim narodem i polską kulturą zachowałem jako przeżycie młodości, które w człowieku pozostawia trwałe ślady, i nosiłem je w sobie jako nieokreśloną ale stałą powinność w stosunku do tej kultury i tego narodu. I kochałem zawsze tę powinność, tak jak się kocha marzenia młodości, które się nie zrealizowały, ale które pozostają i żyją w nas nadal jak jakaś niewidzialna siła. Ja sam tylko, dobrze i w całej pełni czuję i wiem co i ile zawdzięczam temu kontakto.wi z językiem i kulturą Polski.

Trzeba by tu wspomnieć o pewnym innym może nieco szczęśliwszym fakcie mówiącym o moim związku z Polską i jej kulturą. Po przerwaniu polskich studiów, wyglądało na to, a i mnie samemu tak się wydawało, że niezależnie od swojej "wewnętrznej" łączności, która i dalej żyła we mnie w formie intymnego osobistego doznania, będę musiał *de facto* pozostać odseparowany od prawdziwej literatury polskiej. Ale życie, życie rozporządza wielu możliwościami – pokierowało sprawami inaczej. Gdy po drugiej wojnie światowej, po historycznych walkach i ciężkich cierpieniach, wskrzeszone zostały dwa nasze kraje, przekształcone i odmłodzone, wznowiona została i coraz bardziej się zaczęła rozwijać i wymiana dóbr kulturalnych. Wynikiem tej współpracy była między innymi i ożywiona działalność przekładowa. Przetłumaczono znaczną liczbę dzieł polskich w nowej Jugosławii, jak też i jugosłowiańskich w Polsce. Wśród tych ostatnich znajdują się obok innych i moje książki wydane po wyzwoleniu. Tak się złożyło, że dopiero później, przynajmniej w ten pośredni sposób, wszedłem w bliższy kontakt z polską literaturą. A to mam, jak już powiedziałem, do zawdzięczenia współpracy kulturalnej pomiędzy naszymi krajami. Wydaje mi się, że o tej naszej współpracy trzeba byłoby mówić, gdy tylko nadarzy się ku temu okazja: badać ją jaka była w przeszłości, dokonywać oceny w teraźniejszości, zgłębiać jakie są jej widoki na przyszłość.

O ile byłoby to możliwe, trzeba byłoby z naszej strony wyczerpująco przedstawić przynajmniej wszystko to, co na przykład jugosłowiańscy pisarze i uczeni dokonali swoją pracą w przeszłości na polu kulturalnego zbliżenia i zaznajomienia się między Polską i narodami Jugosławii. Nie jest to tu i w tym momencie możliwe do wykonania. Niemniej jednak byłoby niewłaściwe, gdybyśmy o tej współpracy przynajmniej nie wspomnieli. Czasami z większą, a niekiedy z mniejszą intensywnością, już to w tej, już to w innej formie, współpraca ta, w szczególności w dziedzinie literatury, istnieje od czasów najdawniejszych. Gdybyśmy bardzo pobieżnie tylko, rzucili okiem wstecz, zobaczylibyśmy na samym początku Konstantyna Mihajłowicia "Serba z Ostrowicy", pisarza "Pamiętników jańczara", którego zagadkową postać opracowywali polscy i jugosłowiańscy autorzy. Zwróćmy uwagę na to, że w czasie Reformacji, jugosłowiańscy zwolennicy reformy szukali i utrzymywali związki z Polską, jak na

przykład znany luterański szermierz nowych idei, Chorwat z Istrii, Matija Vlacić (Mathias Flacius Illyricus, 1520-1575). Iwan Gundulić, największy poeta starszego okresu literatury jugosłowiańskiej (1589-1638), pisze swoje najlepsze dzieło, historycznoromantyczny epos *Osman*, w którym opiewa i sławi współczesne polskie zwycięstwa nad Turkami. I inni poeci w okresie rozkwitu naszej dubrownickiej literatury wspominają o Polsce i Polakach, lub też opracowują polskie motywy, co jest dowodem istnienia silnych związków bez względu na odległości geograficzne. W ten sposób Piotr Kanawelović (1637-1719), w dwóch wierszach opiewa zwycięstwo Jana Sobieskiego pod Wiedniem, podczas gdy poeta liryczny Ignjat Dorčić (1675-1737) w swoich utworach wielce pochwalnie wyraża się o Kochanowskim i jego dziełach. O tych stosunkach Dubrownika i Polski mówi z pewnością także biografia znanego lekarza dubrownickiego Tomasza Budislawicia (1545-1608, który żył i pracował w Polsce, był kanonikiem krakowskim, a pisał o sobie, że jest "Bośniakiem z bożej łaski, rodem z Dubrownika i adoptowanym Polakiem".

W XIX wieku zaczyna się wyzwalanie naszych narodów. Z ogromnym rozmachem rozwija się ich życie kulturalne. W tym samym czasie istnieją bardzo żywe kontakty z Polską w dziedzinie literatury. Na samym początku tego wieku Wuk Stefanović Karadžić, który dał podwaliny współczesnemu językowi Serbów i Chorwatów, miał rozliczne kontakty z Polską i Polakami. Przebywał on w Krakowie i Warszawie, gdzie wszedł w kontakt z polskimi pracownikami nauki, którzy przyjęli go jak swego: "Wuk stanął przed starym gmachem uniwersytetu Jagiellońskiego, jak przed świątynią", pisze jeden z jego nowszych biografów. W połowie wieku XIX, zasłużoną popularnością wśród Serbów i Chorwatów, cieszy się postać i dzieło Adama Mickiewicza. Tłumaczą go, obok innych, najwięksi poeci tacy jak Iwan Mażuranić, Stanko Wraz, Lubomir Nenadowić: i w twórczości niektórych naszych poetów da się odczuć jego wpływ. W ciągu całego tego stulecia tłumaczą z polskiego i piszą o Polsce nie tylko tacy tłumacze jak Adolf Weber Tkalczewić, Danilo Medić, Nikola Manojlović Rajko i inni, ale i zajmują się nim największe pióra chorwackiej i serbskiej literatury: Piotr Preradović, August Szenoa, Dziura Daniczić, Stojan Nowaković, Iso Welikanović, Franjo Marković, Tomo Maretić i inni. Z końcem XIX i na początku XX wieku działalność przekładowa nie zmniejsza się, jedynie obejmuje nowsze zjawiska literatury polskiej. I tu istnieje cały szereg tłumaczy wśród których wyróżniają się Radowan Koszutić, bardziej znany jako profesor języka polskiego, autor świetnych podręczników, Lazar Knežević, znany jako tłumacz Sienkiewicza i Orzeszkowej, a także i Juliusz Beneszić, którego działalność jest ogromna i obejmuje oprócz wielkiej ilości przekładów, masę prac z dziedziny języka i literatury.

W słoweńskiej literaturze pierwsze przejawy zainteresowań językiem polskim zaznaczają się w okresie Reformacji, ale są to tylko skąpe i blade ślady. Prawdziwie głębokie zainteresowanie polską literaturą dochodzi do głosu dopiero w wieku XIX. I tu postać Adama Mickiewicza wysuwa się na plan pierwszy: jego twórczość znają ważniejsi pisarze tego okresu, wśród nich i największy poeta słoweński France Preszeren: niektórzy ją i przekładają. Dopiero w drugiej połowie XIX wieku staje się powszechnym ośrodkiem zainteresowań tłumaczy i czytelników. Cały szereg przekładowców od chłopca samouka P. Mikławca Podrawskiego począwszy, aż na tak fachowych jak I. Prijatelj, Rudolf Mole, Joža Glonar skończywszy, tłumaczy z powodzeniem Sienkiewicza, Prusa i Rejmonta. W okresie międzywojennym, a szczególnie teraz po drugiej wojnie światowej, tłumaczy się na język słoweński dzieła wszystkich ważniejszych, współczesnych pisarzy polskich. Dane bibliograficzne pokazują nam, że współczesne dzienniki i periodyki słoweńskie obfitują w przekłady z języka polskiego, czy też w artykuły o polskich książkach i pisarzach.

Mówiłem tylko o nieżyjących i wymieniłem zaledwie kilka nazwisk, dzieł i dat. Mówiłem o tym nie dlatego, aby dać obraz tych naszych przewijających się przez

istoriju związków literackich, ale poto, aby tu razem z Wami na tej uroczystości oddać hold tym wszystkim – wymienionym i niewymienionym – którzy w ciągu całych pokoleń dokładali starań, aby w dziedzinie kultury zbliżyć i zapoznać ze sobą nasze narody. Nie mówiłem zupełnie o żyjących, ponieważ nie jest to tematem mojego przemówienia i nie leży w moich kompetencjach, ale trzeba zaakcentować, że działalność ich nie jest ani ograniczona, ani mała. Nie tylko na Uniwersytetach i Akademiach, nie tylko w Lublanie, Zagrzebiu czy Belgradzie, lecz i w innych ośrodkach kulturalnych i w różnych instytucjach, pracuje się dziś w naszym kraju nad szerzeniem i umacnianiem związków kulturalnych z Polską, pracuje się nad różnorodną polską tematyką dla celów informacyjnych naszego społeczeństwa, i odwrotnie: tłumaczy się polskie utwory, wyświetla polskie filmy itd. Wszystkim, którzy biorą udział w tej pracy trzeba w dniu dzisiejszym z tego miejsca, życzyć jeszcze większych sukcesów w pracy, jak lepszych warunków do tej pracy.

Zbliżył się koniec mojego przemówienia i widzę jak mało mogłem i umiałem powiedzieć. Ale Wy Panowie i Koledzy wiecie, że nie przybyłem tu poto, aby zabłysnąć przed Wami uczonością, której nigdy nie osiągnąłem, lecz sprowadziło mnie tu, niezależnie od Waszego łaskawego i wielkodusznego zaproszenia pragnienie, aby raz jeszcze przekroczyć próg tego dostojnego domu nauki, w którym kiedyś, młody i niedoświadczony, natrafiłem na ciepłe i niezapomniane przyjęcie, aby z należną czcią przypomnieć sobie byłych profesorów, a jednocześnie Wam, Koledzy i Panowie, powiedzieć prosto i otwarcie: dziękuję!

Dziękuję za zaszczyt, którym żeście dziś obdarzyli jednego pisarza jugosłowiańskiego, a w rzeczywistości wyraziliście uznanie literaturze i kulturze mojego kraju w ogóle.

W dniach tych wielkich i rzadkich uroczystości krakowskich, jakimi się mogą poszczycić tylko największe i najbardziej kulturalne narody świata, jest moim życzeniem, a jest to, wierzę, i życzenie tylu innych Jugosłowian: niech kwitnie i rozwija się, ów znany ze swej sławy Uniwersytet Jagielloński. Dziękuję!^[77]

7.

У беседи на свечаности приликом уручивања Нобелове награде у Стокхолму Андрић није пропустио да спомене како се можда баш у причама, усменим и записаним, крије права историја човечанства (исп. Књижевне новине од 15. XII 1961). Пољска критика запазила је ту пишчеву склоност према приповедном исказу, приповеци и легенди: "Говорећи о вечно живом причању, Андрић је заправо формулисао сврху свога стваралаштва... Главни ток његовог стваралаштва тече управо тамо, где писац показује тегобан пут ка истини о човеку, где настоји да се удуби у ослушкиване приповести других, где хвали причаоце, а сам се опредељује за позицију стрпљивога слушача... Андрић је ћуталица. О себи говори нерадо и мало. Познати су неуспеси новинара који су покушавали да од њега добију интервју. Уместо о разговору, репортер би пре могао да пише о 'ћутању с Андрићем', или о властитом монологу у присуству аутора. ... Слично је и са Андрићевим стваралаштвом: његова омиљена форма је прича, писац је уздржљив у исповести... Ћутање је честа тема Андрићевог књижевног исказа".^[78]

Године 1966. у Пољској су објављене чак две књиге Андрићевих приповедака, у изврсном преводу Алије Дукановића: *Летовање на југу* и *Породична слика*.

У прву збирку ушле су следеће приповетке: *Летовање на југу*, *Смрт у Синановој текији*, *У мусафирхани*, *Код казана*, *Ћоркан и Швабица*, *Жена на камену*, *Мустафа Маџар*, *Бифе Титаник*, *Прича о везировом слону*, *На државном имању*, *Мост на Жепи*, *Бајрон у Синтри*,

Јелена, жена које нема.^[79] О књизи је писао познати пољски песник Јуљан Пшибош, у есеју који има прави наслов – *Андрићево причање*:

"Могао сам да читам Андрићеве приповетке као да су написане на пољском језику, а пошто је то изврстан писац, имао сам потпун естетски доживљај. Из те пуноће критичар би могао развити опширну студију... међутим, овде ћу само споменути оно што сваком пољском читаоцу мора пасти у очи. Пре свега, то је егзотика. За Пољака, који носи у свести старинске повести Т. Т. Јежа, више доживљајне него реалистичне, та Андрићева Босна постаје одједном тако стварна и тако изузетно необична, као Хомерова Троја. Сигурно исто тако у очима странца изгледа Сопљיצово Мицкјевича. Стварно, а чудно и туђе. У Андрићу је Босна нашла епичара своје грозне и окрутне историје, али у њему је стекла и песника мудрости и бесконачне истрајности народа под турским игом. Андрић не слика догађаје на начин писаца историјских романа XIX века. У његовим повестима не могу се наћи гломазни баталистични призори, нити сцене које се одвијају на широком платну: ништа од Сјенкјевича, Толстоја или Флобера. Андрић узима једно место за центар акције (На Дрини ћуприја), и у њему као у жижи скупља повести људских страсти, суровости и јунаштва, слабости и пролазности. Чини ми се, ипак, да Андрићева епика није досегла своју најбољу меру у опширним романима, већ у приповеткама...

Пред очима пољског читаоца израста ширина, дубина и висина артизма тога великог писца. Ширина – јер те приповести представљају ремек-дела изванредно суптилне психолошке прозе; дубина – јер баш у њима, изразитије него у приповеткама из турске прошлости, говори његова мудрост и знање о човеку, које се маша скривених извора духовног живота; висина – јер то су остварења пуна поезије. То су поеме у прози о необичним, судбоносним и преломним стањима човековог духа. Поеме које се баш као сваки истински стихови не могу препричати нити испричати другим речима, сем онима које је употребио аутор. Признајем да су управо те приповетке биле за мене најрадоснији доживљај, за који сам захвалан Андрићу".^[80]

У Андрићевој прози појављују се нове теме, опажа Едвард Мадани,^[81] али је у њој и даље присутна рефлексија и пасија трагања за смислом постојања. Пјотр Новак сматра да је писац опседнут темом човекове судбине, при чему је за њ Босна оно што је за Шолохова Дон.^[82] Вацлав Садковски види у Андрићевој приповеци покушај понирања у систем појмова и представа, а за његову уметност каже да је израз потпуног и коначног пристајања на живот, са свим његовим конфликтима.^[83] У истом духу пишу и други пољски критичари.^[84]

Исцрпније пише о књизи Влођимјеж Маћонг:

"Андрићеву прозу инспирисала је епика. Писац је загледан у ток времена, у ток живота, загледан онако како се то већ не догађа нашим млађим писцима. Слух те врсте био је својствен прози Марје Домбровске, демонстрира га у неким приповеткама и Јарослав Ивашкјевич, али то је ипак у начелу вредност која нестаје заједно са формацијом писаца васпитаних на традицијама XIX века...

Поверљивост према променљивости-непроменљивости живота, неприметан скептични однос према формама које човек ствара и руши, жудња за продором кроз те форме до садржина којима се не сме шалити, којима се не сме играти – рађа се код Андрића без сумње уз ослонац на народну етику, етику трајне, колективне егзистенције, снажније од случајних каприца политичке историје. У збирци приповедака *Летовање на југу* има неколико опширнијих текстова који

говоре о томе како је беспомоћан, како је глуп човек који покушава да свој живот организује изван или изнад природног, демократског поретка права, каквим се одликује људски колектив, права неписаног и некодификованог, а ипак моћнијег од тренутних облика историјског случаја, будући формираног кроз суштаствене потребе живота. Андрић наине није – ако се може тако рећи – писац савремености, савременост за њега није, чини ми се, надређена вредност која не изискује образложење, вредност сама за себе...

Писац заправо нема на уму политичке проблеме, његове приповетке пре су инспирисане тражењем неке унутрашње равнотеже живота, коју нарушава окрутна власт окупатора. Власт која никада неће бити у стању да досегне своје циљеве, јер се не бори са погледима, обичајима, језиком или културом – бори се са елементом, против њега је беспомоћна, према елементу је њено постојање само тренутак, фрагмент без значаја, нека врста окрутне шале... За писца је ипак највећа вредност умешност ослушкивања унутарњег гласа који се управља неком нарочитом хармонијом човека и света, која извргава руглу глупост, лакомисленост и лупештво. Живот је за Андрића смртно озбиљна ствар, нека врста задатка који сваки поједини јунак решава у болној муци. Та је литература несумњиво у принципу супротна многим тенденцијама савременог начина мишљења, литература која говори да је људска судбина врста позива и верује дубоко у смисао закона којима тај позив треба дефинисати".^[85]

У другу збирку ушле су приповетке: *Породична слика*, *Зеко*, *Затворена врата*, *Разарања* и *Ђорђе Ђорђевић*.^[86] Преводаца Алија Дукановић пише у предговору:

"Презентоване овде приповетке садрже нове елементе и у идејно-уметничком погледу. Настајале су у првој деценији после овог рата, када је и Андрић покушавао да користи извесне премисе препоручиваног у оно време стваралачког метода. Пре свега настојао је да свој у основи песимистички поглед на свет обоји оптимизмом; старао се да упрости нарацију, сведе на минимум интроспективна средства (која његовим делима, што обично имају афабуларни, хроничарски ток, дају унутрашњу драматику); у једној творевини слика лик позитивног јунака, а у свима заједно замењује њему својствени објективизам тенденциозношћу, што је нашло израз нарочито у сатиричном сликању негативних личности. Управо та иновација карактеристична је за приповетке овде објављене. Ствар је у томе што основно Андрићево стваралаштво готово и не познаје сатиру. Чини се да ју је Андрић намерно избегавао, свестан да она ствара критички, непријатељски став према свету, искључује спокојство, опрезност у оцењивању људи, саучешће. Најзрелија Андрићева дела прожима хумор, чија основа и није толико смех, колико доброћудни, увиђавни осмех опраштања или добродушна иронија. Међутим, у нашим приповеткама писац се безмало искључиво служи сатиром – често падајући у карикатуру – при чему њоме не шиба све одреда, већ пре свега женске ликове. Негативна аура, која је и раније често окруживала представнице слабијег пола у Андрићевој креацији, у овде презентованим приповеткама добила је на неколико места безмало облик мизогиније – одбојности према женама".^[87]

Разуме се, како с правом примећује Стоберски,^[88] преводаца је по правилу пријатељ свога писца, док критичари бивају често злонамерни. Међутим, о Андрићу се у Пољској није могао наћи ниједан негативан суд.

8.

Поводом пишчеве седамдесетпетогодишњице било је мало написа у пољској штампи.^[89] Мало се надаље и преводило.^[90] Поводом осамдесетогодишњице било је нешто више живости: изведене су адаптације *Проклете авлије*^[91] и новеле *Злостављање*.^[92] Нису изостали ни пригодни текстови.^[93]

Појавило се и једно засебно издање, збирчица приповедака под насловом *Жена на камену*, у коју су ушли неколики стари преводи Алије Дукановића: *Летовање на југу*, *Жена на камену*, *Јелена, жена које нема*.^[94] Критика се већ била изјаснила о овим приповеткама, па је књижица прошла незапажено.^[95]

Вест о Андрићевој смрти 13. марта 1975. одјекнула је у читавом свету, а посебно у Пољској. Поред званичних извештаја и стереотипних новинских бележака,^[96] појавили су се многи пригодни написи и нови аналитички текстови о Андрићевом животу и стваралаштву.^[97]

Поново је оживело и превођење Андрићевих дела. Напоредо са појединачним приносима у часописима,^[98] често пропраћеним белешкама о писцу, у последњој деценији објављене су у Пољској следеће књиге: *Травничка хроника* (друго издање),^[99] *Разговор с Гојом*,^[100] *Анкина времена* (друго издање),^[101] *На Дрини ћуприја* (друго издање),^[102] *Кућа на осами*^[103] и *Омерпаша Латас*.^[104]

У овом раздобљу, осим предговора уз издања превода и одговарајућих рецензија, критика и чланака, јављале су се повремено и посебне расправе и студије.

Синтезу пољске критичке мисли о Андрићу дао је Јан Вјежбицки:

"Андрића пре свега треба бранити од површног тумачења... Он јесте патриота и јесте писац историчар, али он се удубљује у историју родне Босне да би расветлио савремене људске проблеме. И ти проблеми су за њега најважнији. Није провинцијалац огрезао у локалне проблеме, радознао само за егзотично тле својих дела. Његове списатељске пропозиције тичу се подједнако прошлости Босне, као и човекове судбине уопште. И што је најважније, те су пропозиције и на терену европске литературе занимљиве и оригиналне. Каткад сродне ономе што проповедају највећи писци двадесетог века.

Може се указати на низ паралела која повезују Андрића са другим ствараоцима наших дана. Разуме се, не зато да би се доказала његова зависност од појединих идејних струјања или књижевних индивидуалности. То је немогуће, јер Андрић је одвише снажна индивидуалност да би се могао искључиво подати утицају једног писца или смера. Он је обилато црпао са разних извора, па је подједнако наследник интелектуалног фермента с почетка нашег века, као и континуатор традиционалне прозе XIX века. Надовезујући се на филозофију Кјеркегора, дошао је до егзистенцијалистима сличне анализе "човекове судбине", али пре но што је могао да се упозна са делима Сартра и Камија развио је властиту концепцију људске егзистенције, у друкчијем правцу него ови писци. Са знатним делом литературе двадесетог века везује га интересовање за легенде и митове човечанства, али и у том случају Андрић ствара своју сопствену теорију, која уосталом има ослонац у босанском фолклору. Његова Босна може да изазове сећање на фокнеровски округ Јокнапатафа, иако нема начина да се докаже било каква зависност, чак ни ближа сродност између Андрића и Фокнера. Једном речју, аутор *Травничке хронике* је у правом смислу учесник интелектуалног живота наше епохе, али уједно и стваралац у највећој мери самосталан, чија индивидуалност не подлеже олаквим класификацијама. Ако бисмо ипак, упркос

свим оградама и тешкоћама, да бисмо определили карактер његових списатељских интересовања, покушали да му одредимо место на књижевној мапи двадесетог века, требало би Андрића убројати у писце "мановског" типа. Истина, много штошта раздваја аутора босанских хроника од Томаса Мана, па би се могло наћи више разлика него сличности. Али ипак, правац који обележава Томас Ман највише одговара Андрићу, па и он сам радо признаје сродност с немачким писцем...

Андрић је дакле писац који попут аутора *Доктора Фаустуса* посвећује своје књиге интелектуалним проблемима епохе. Управо тај интелектуализам чини да су јунаци Андрићеве прозе, опет као у Мана, отеловљење идејних ставова, да је поред дословних значења та проза пуна метафоричних значења. Интерпретирајући Андрићеве метафоре, неки критичари покушавали су да их пореде са кафкијанским. Вероватно не с правом...

Поређење са великим немачким писцем истиче само неке особине Андрићевог стваралаштва. Томас Ман био је баштиник огромног опуса немачке литературе и филозофије. Андрић је писац "малог народа" који се још увек бори за своје место у европској култури, народа чија је самостална егзистенција још недавно била изложена многим унутрашњим и спољним утицајима. Док Ман врши генерални обрачун са национализмом, Андрић, као Сјенкјевич и Жеромски, мора да подлеже пресији патриотских обавеза литературе".^[105]

Уопштено говорећи, пољска критика је учила управо оно што је и Андрић истицао о себи у писмима Бенешиху – да је његов свет много шири од једне географске регије, да га не треба сужавати омеђивањем, јер је симбол вечитог постојања и трајања.

У том контексту треба прихватити и чињеницу о утицају пољске културе на формирање Андрићеве личности и уделу пољске литературе у настајању његове књижевности и уметности.

У Пољској се с нарочитим поносом истиче да је име и стваралаштво Ива Андрића било добро познато пољском читаоцу давно пре масовног публицитета и признања Шведске академије. Документација коју смо овде навели, и даље у порасту, најбоље то потврђује: Андрић је без премца најомиљенији и најпознатији југословенски писац у Пољској.

НАПОМЕНЕ

[1] Милорад Живанчевић: *Иво Андрић у Пољској*, Летопис Матице српске, књ. 389, 1962, св. 4, стр. 361-366.

[2] *Zaraženo i časopisima*, Vjesnik, XXIII 1962, бр. 5443 (од 17. IV), стр. 6. "Посебно је драгоцјено писмо лектора нашег језика у Кракову, Милорада Живанчевића, *Иво Андрић у Пољској*, писмо које се чита на душак и открива не само податке него и Андрићеву љубав према Пољској, пољској литератури и језику" (m). Исп. такође (овде под бр. 18 и 45): "У априлској свесци Летописа Матице српске објавио је Милорад Живанчевић занимљив напис о везама Иве Андрића са Пољском... На тај начин је онај штури биографски податак о Андрићевом месту студирања, који се досад без видљивог разлога наводио у приручницима и историјама књижевности, добио несумњив печат важности и значења" (Бранко Милановић). "Нико није тако добро и опширно приказао читаоцима Андрићеве везе с Пољском, као М. Живанчевић у чланку *Иво Андрић у Пољској*, Летопис Матице српске 1962" (Зигмунт Стоберски). Рад цитира и Јан Вјежбицки у монографији о Андрићу (исп. фусн. 76), стр. 18 и 161.

[3] Упор. недавно објављену књигу: Miroslav Karaulac, *Rani Andrić* (Prosveta — Beograd, Svjetlost — Sarajevo, 1980), поглавље *Пољски излет*, стр. 54-62. Исп. такође приказ Николе Грдинића у Зборнику за славистику 1982, св. 22, стр. 151-152.

[4] В. Novaković i M. Živančević: *Andrić Ivo*, Leksikon pisaca Jugoslavije, Matica srpska, Novi Sad 1972, str. 55-57.

[5] Писмо је објављено у целости први пут поводом пете годишњице Андрићеве смрти: *Летопис Летописа*, ЛМС, књ. 425, 1980, св. 3/4, стр. 677-678.

[6] Цирил Космач: *Балада о труби и облаку*, прев. Милорад Живанчевић, у: Цирил Космач, *Прозе*, Матица

српска, Нови Сад 1981, стр. 334-335.

[7] Нав. д. овде у фусн. 1 и 5.

[8] О томе су код нас писале Књижевне новине (Београд, XIV/1962, бр. 162. од 12. јануара, стр. 10): "*Научни састанак у Кракову посвећен Иви Андрићу*. Славистичка комисија одеда Пољске академије наука у Кракову приредила је јавни научни састанак посвећен животу и стваралаштву Ива Андрића. Свечаност, одржану 20. децембра прошле године, отворио је уводним говором пољски славист-југославист академик Тадеуш Станислав Грабовски, аутор бројних монографија и студија из области југословенске књижевности. О животу, раду и везама Ива Андрића с пољском културом говорили су аутор српскохрватско-пољског речника за Пољаке др Вилим Франчић, професор Краковског универзитета, и критичар др Милорад Живанчевић". У Пољској о томе: *Życie i Myśl*, Warszawa, XII/1962, nr 1/2 (styczeń-luty), s. 198-199.

[9] I. Andrić: *Pismo iz Krakova. Na Wawelu i Skalki*, Hrvatski pokret, 18. IV 1914, br. 106, str. 2.

[10] Белешке за Краков (необјављено), цит. М. Караулац, стр. 60.

[11] На истом месту. Отуд се и на Андрићеве краковске импресије (Б. Милановић) може применити његова каснија мисао о путовању: "Сваки предео света ја сам посматрао предано и заљубљено као да је он сав свет и једино што ми је дано да видим, не мислећи откуд долазим ни куда идем, заборављајући ко сам, трудећи се да од гледаног предела узмем највише што се једним погледом видети може, али и дајући себе њему, без поштеде и оклевања... Али ја нисам био неверан као што би то могло изгледати. Јер, негде у дубини погледа којим сам посматрао један одређени предео, били су увек и сви они које сам раније видео и које је овај последњи прекривао" (нав. д., стр. 584).

[12] Album studentów za rok akademicki 1913/14. Извод из овог документа објавио сам први пут у нав. раду (фусн. 1), стр. 361.

[13] Rodowód. Póroczce IV, rok akad. 1913/14 (Уписни лист за четврти семестар т. г.). Треба упозорити на могуће тенденциозне интерпретације овог документа (поводом Андрићеве декларације о народности); исп. на пример: dr Rastislav Drlić, *Pabirci o životu i radu Ive Andrića*, Dobri Pastir, Sarajevo 1962, knj. XI–XII, sv. 1/4, str. 371384.

[14] Wykaz odczytów, na które uczeń uczęszczać zamierza.

[15] Исти курсеви унети су у Андрићев загребачки индекс (који је важио на читавој територији Аустрије), оверен у Кракову за "Лјетно полјеће škol. god. 1913/14", с напоменом у рубрици "Potvrda kvestora o naukovini": "Uwolniony w całości". Ту су и оригинални потписи свих Андрићевих краковских професора (факсимил: Караулац, нав. д. прилог бр. 56).

[16] I. Andrić: *Pismo iz Krakova. 1. i 3. maja*, Hrvatski pokret, 17. V 1914, br. 134, str. 6.

[17] I Andrić: *Pismo iz Krakova. Tri izložbe*, Hrvatski pokret, 11. VI 1914, br. 158, str. 6.

[18] Бранко Милановић: *Андрићеве краковске импресије*, Летопис Матице српске, књ. 389, 1962, св. 6, стр. 580-584. Чланак је инспирисан мојим дописом из Кракова (исп. овде фусн. 12); наводим га овде са закаснелом хвалом аутору за потпунију документацију. Исп. такође: Драшко Ређеп, *Ринек тачно у подне. Сећање на Андрића у Кракову*. Политика, 24. IX 1962 (исто у књизи Д. Р.: *У тмину загледан*, Нови Сад 1963). Исп. надаље Branko Milanović: *Andrićeve književni počeci*, Putevi, VII/1962, br. 5, str; 463-482.

[19] Караулац, нав. д., стр. 62.

[20] *Komisja Słowianoznawstwa Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. We środę dnia 20 grudnia 1961 r. o godzinie 17tej w auli Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, ul. Sławkowska 17,1 p. Publiczne zebranie naukowe. Życie, twórczość i związki z Polską Ivo Andrića*, lauerata tegorocznej Nagrody Nobla. Słowo wstępne: Prof. dr Tadeusz St. Grabowski. O życiu, twórczości i związkach z Polską: dr Vilim Frančić i dr Milorad Živančević. Fragmenty utworów Andrića odczyta: Jan Adamski, artysta teatru im. H. Modrzejewskiej. Wstęp wolny. – Druk. Związkowa, Kraków (плакат).

[21] Текст разговора објавио сам у преводу у Летопису Матице српске, у допису из Кракова дат. јануара 1962 (нав. д. у фусн. 1, стр. 362-363), док је пољску верзију објавио проф. Франчић нешто касније. Текстови наших излагања штампани су овим редом: Milorad Živančević, *Życie i twórczość Ivo Andrića*, Sprawozdania z posiedzeń Komisji Słowianoznawstwa Oddziału PAN w Krakowie, Lipiec-Grudzień 1961, Kraków 1962, s. 379-384; Vilim Frančić, *Ivo Andrić w Polsce*, ibidem, s. 384-388; T. S. Grabowski, (przemówienie na uroczystości zorganizowanej przez Komisję Słowianoznawstwa PAN w Krakowie), *Slavia Occidentalis*, tom XXIII, 1963, s. 329-330.

[22] Исп. овде поглавље 4.

[23] Цит. Караулац, стр. 60.

[24] Henryk Korotyński, ibid. 6162.

[25] Stanisław Kaszyński: *Moje spotkanie z Ivo Andrićem*, Odgłosy, IV/1961, nr 44, s. 8.

[26] Stanisław Pięta: *Świetny epik*. Orka, III/1959, nr 2, s. 8.

[27] Таква је, очигледно, сцена набијања на колац у романима *Пан Володијовски* и *На Дрини ћуприја*.

[28] *Przemówienie I. Andrića*, wygłoszone w roku 1964, исп. поглавље 6, фусн. 77.

[29] Ž. P. Jovanović: *Bibliografija*, u: Leksikon pisaca Jugoslavije, Novi Sad 1972, str. 57-70.

[30] Сарадници Instytutu Językoznawstwa у Кракову ставили су ми на располагање обимну рукописну библиографију. Исп. један део те грађе, објављен у нашем часопису: Helena i Zdzisław Wagner, *Jugoslavica u Poljskoj*, Зборник за славистику, 1971, св. 2, стр. 118-120.

[31] *Czerwone listy. Ponad zwycięstwami*, tłum. V. Frančić, Ilustrowany Kuryer Codzienny, XIII/1922, nr 48, s. 3. Даље се нижу хронолошки: *Rytmy bez blasku*, tłum. Juliusz Feldhom (I. *Pejzaż*, II. *Podróż*), Nowa Reforma, XLI/1922, nr 106, s. 1; *Podróż*, tłum. J. Feldhom, Kultura Słowiańska, 1/1925, nr 10/11, s. 17; *Rozmowy z duszą*, tłum. Antoni Brosz, Zet, III/1935, nr 20, s. 5; *Ex Ponto*, tłum. Stanisław Papierkowski (фрагм. у оригиналу и преводу), *Ruch Słowiański*, 1/1936, nr 2, s. 28-29.

[32] Maria Znatowicz-Szczepańska: *Współczesna literatura jugosławińska*. Tygodnik Ilustrowany, LIV/1923, nr 13, s. 205; nr 15, s. 236.

[33] Радован Поповић: *Један симбол наше културе – књијар Светислав Б. Цвијановић*, Политика, LXXVII/1980, бр. 24023, стр 16.

[34] Исп. поглавље 6. Подробније о овој личности: Lech Paździerski, *Grada o polonisti Juliju Benešiću* (I-III), Зборник за славистику, св. 16-18, 1979-1980.

[35] *Nowele*, tłum. Maria Znatowicz-Szczepańska. Przedmowa: Nikola Mirković. Biblioteka Jugosławińska,

- Warszawa 1937. (Садржај: *Wędrowki Alii Dzierdziejela, W klasztornej gospodzie, W więzieniu. Spowiedź, Przy kotle, cud w Olowie, Most na Żepie, Pragnienie*). Исп. затим: Никола Мирковић, *Иво Андрић на пољском*, Српски књижевни гласник, LI, 1937, стр. 239; Ђорђе Живановић, *Иво Андрић: Новеле (на пољском)*, Српски књижевни гласник, LII, 1937, стр. 465-466; Никола Мирковић: *Иво Андрић*, Београд 1938.
- [36] Андрићева писма Бенешућу (укупно дванаест, 1936—1939) налазе се у Архиву Института за књижевност и театрологију ЈАЗУ у Загребу. Исписе ми је предусретљиво уступио др Лех Пажђерски.
- [37] Према Андрићевом сведочанству у нав. интервјуу (стр. 363), Хиршфелдову аутобиографију *Историја једног живота* издала је те године Српска књижевна задруга у преводу Ђорђа Живановића, професора пољске књижевности на Београдском универзитету, на Андрићеву препоруку.
- [38] Henryk Batowski: *Ivo Andrić i nauka polska. Życie Warszawy*, XVIII/1961, nr 266, s. 4. Исп. такође: Henryk Batowski, *Iwo Andrić, pisarz i dyplomata. Życie Literackie* (Kraków), XI/ 1961, nr 46, s. 11.
- [39] V. Frančić: *Ivo Andrić, – samotnik i epik Bośni*, *Dziennik Polski*, 11/1946, nr 231, s. 5.
- [40] *Travnicka kronika*, tłum. V. Frančić (превод увода и кратак осврт). *Dziennik Literacki* (прилог уз *Dziennik Polski*), 1/1947, nr 35, s. 2.
- [41] Те године изишао је само један одломак: *Nie mamy im co dać*, *Polska Zbrojna*, 1948, nr 52, s. 5. Андрић је пак имао за собом готово све своје знатније књиге.
- [42] Подробније о томе: Милорад Живанчевић, *Југословенска књижевност у Пољској после другог светског рата*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, VII, 1962-1963, стр. 121-135. Исп. такође, исти: *Literatura jugosławińska w Polsce po drugiej wojnie światowej*. *Pamiętnik Słowiański*, Warszawa 1963, t. XIII, s. 184-197.
- [43] *Most na Drinie*, tłum. Halina Kalita. *Wstępem opatrzyła Jadwiga Nurkiewicz. Czytelnik*, Warszawa 1956. Исте године поново је штампан и *Most na Żenu: Most na Dżepie*, *Widnokreği*, 1956, nr 12, s. 65-72.
- [44] Irena Olszewska: *Most na Drinie*, *Rocznik Literacki*, Warszawa 1956, s. 409-411; Anonim: *Notatka o Iwo Andriciu*, *Widnokreği*, 1956, nr 12, s. 65-72; Z. S[afjan]: *Most na Drinie*, *Książka dla Ciebie*, 11/1956, nr 17, s. 23-24; Krystyna Staffa: *Bośniacki most*, *Życie Literackie*, VII/1957, nr 11, s. 9; S. Berezowski: *(Most na Drinie)*, *Poznaj Świat*, 1957, nr 2, s. 45; Halina Kalita: *Most na Drinie*, *Nowe Książki*, 1957, nr 3, s. 11; Monika Warneńska: *Literatura przyjaciela*, *Trybuna Ludu*, 1957, nr 244, s. 6; Stanisław Piętak: *Świetny epik*, *Orka*, III/1959, nr 2, s. 8.
- [45] Исп. претходну белешку (фусн. 44). Цит. надаље: Зигмунт Стоберски, *Иво Андрић у очима пољске критике* (превела с пољског Вера Живанчевић), *Летопис Матице српске*, CXLIV/1968, књ. 402, св. 2/3, стр. 271-291.
- [46] Исп. овде поглавље 4, фусн. 22.
- [47] Цит. Стоберски, стр. 273-274.
- [48] *Pragnienie*, tłum. Maria Znatowicz-Szczepańska, Irena Olszewska, Zygmunt Stoberski. *Państwowy Instytut Wydawniczy*, Warszawa 1957. (Садржај: *Wędrowki Alii Dzierdziejela, Przy kotle, Veletovcy, Opowieść o słoniu wezyra. Próba, Mara kochanica. Opowieść o chłopie Simanie. Pragnienie, Wesele, Udreka, List z 1920 roku, Książka, Przechadzka, Drz-e-wo, drz-e-wo! Aska i wilk*).
- [49] Bronisław Cirić: *Pragnienie*, *Nowe Książki*, nr 17, s. 1060-1061; L. St: *Pragnienie*, *Nowe Sygnały*, 1957, nr 44, s. 2; Monika Warneńska: *Literatura przyjaciela*, *Trybuna Ludu*, 1957, nr 244, s. 6; Stanisław Piętak; *Świetny epik*, *Orka*, III/1959, nr 2, s. 8.
- [50] Цит. Стоберски, стр. 273, 275.
- [51] *Ibidem*, стр. 275.
- [52] *Przekłete podwórze*, tłum. Jan Wierzbicki. *Książka i Wiedza*, Warszawa 1959.
- [53] У првом реду то је преводилац Вјежбици, који ће касније писати у својој монографији о Андрићу (види фусн. 76): "У резултату изворних студија настаје властита, поетска визија будућности. У страшном свету Проклете авлије Ғамилова приповест о Ғему као да је једина светла тачка. Наиме, Ғамил је уметник, из мрака небића, из хаоса света, који ствара уметничко дело. Онако као Андрићеви градитељи мостова, као Гоја и Његош. Прича о Ғему није ништа друго него поема, историјска повест, резултат рада људске стваралачке мисли. Тако Андрић још једном посведочује своју веру у напор занатлије, уметника, истраживача, сањара. Проклета авлија, прича од једва стотинак страница, може се сматрати једним од највећих Андрићевих достигнућа. Слично као *Старац и море* Хемингвеја (иначе сасвим другачијег писца), она је својеврсно сумирање читавог стваралаштва" (стр. 125-126).
- [54] Edward Madany: *Jugosławiński Józef K.*, *Orka*, IV/1960, nr 5, s. 6; Edward Madany: *W stambulskim więzieniu*. *Nowe Książki*, 1960, nr 5, s. 292-293. Цит. Стоберски, стр. 276-277.
- [55] Andrzej Ziemiński: *Andrić nie jest Kafką*, *Życie Warszawy*, XVII/1960, nr 32, s. 3 (цит. Стоберски, стр. 277). Исп. такође: Z. Mirski [M. Kuszewski]: *Opowiadanie z grobu*, *Gazeta Robotnicza*, 1960, nr 4, s. 5.
- [56] Zdzisław Omiński: *Opowiadanie brata Petra*, *Życie i Myśl*, XII/1962, nr 1/2, s. 233-235. Стоберски погрешно наводи *Życie Literackie*, нав. д. 278.
- [57] *Konsulowie ich cesarskich mości*, tłum. Halina Kalita, wstęp napisał Alija Dukanović. *Czytelnik*, Warszawa 1960.
- [58] Милорад Живанчевић: *Непознати роман Чајковског о Босни*, *Летопис Матице српске*, CXXXVII/1961, књ. 387, св. 5, стр. 480-482. Исп. такође: Стојан Суботин, *Романи Теодора Томаша Јежа о Југословенима*, Београд 1966.
- [59] Andrzej Kijowski: *Wielki świat Trawnika*, *Twórczość*, XVI/1960, nr 6, s. 118-124. Стоберски издваја ову рецензију као једну од најбољих анализа Андрићевог стваралаштва у Пољској (нав. д. 279-280). Исп. код нас: Midhat Ђамић, *Istorijski izvori "Travnické hronike" Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*, "Veselin Masleša", Sarajevo 1962.
- [60] Stanisław Piętak: *Bośniacki ciemny świat*, *Orka*, IV/1960, nr 25, s. 5. Исп. такође J. Ł.: [Joanna Łatuszyńska?]: *Iwo Andrić, Konsulowie ich cesarskich mości*. *Mówią Wieki*, III/1960, nr 9, s. 35.
- [61] E. M. [Edward Madany]: *Iwo Andrić*, *Nowe Książki*, 1960, nr 8, s. 487488. Цит. Стоберски, стр. 280-281.
- [62] Alija Dukanović: *Iwo Andrić*, *Nowa Kultura*, XIX/1961, nr 45, s. 5. Цит. Стоберски, стр. 281-282.
- [63] *Anika* (fragm.), tłum. Alija Dukanović, *Sztandar Młodych*, 1961, nr 282, s. 17; *Aska i wilk*, tłum. Irena Olszewska, *Nowa Wieś*, 1961, nr 47, s. 1—4; *Byron w Sintrze*, tłum. Zygmunt Stoberski, *Trybuna Robotnicza*, 1961, nr 298, s. 6; *Drzewo! drzewo!*. *Wieści*, 1961, nr 51, s. 56; *Ex Ponto* (fragm.), tłum. Stanisław Papierkowski, *Kamena*, XXVIII/1961, nr 21, s. 3; *Maleńka istota*, *Świat*, 1961, nr 46, s. 20; *Po słonecznej stronie*, tłum. Krystyna Kaszyńska, *Wiatrak*, II/1961, nr 23, s. 3+8; *Pop Vujadin* (fragm.), tłum. Alija Dukanović, *Nowa Wieś*, 1961, nr 47, s. 14; *Twarze*, *Odgłosy*,

- IV/1961, nr 45, s. 7; *W klasztornej gospodzie*, tłum. Maria Znatowicz-Szczepańska, Tygodnik Powszechny, XV/1961, nr 46, s. 1+4; *Wakacje na południu*, tłum. Alija Dukanović, Nowa Kultura, XII/1961, nr 24, s. 7; *Byron w Sitrze*, tłum. Zygmunt Stoberski, Głos Koszaliński, X/1962, nr 20, s. 6; *Ex Ponto*, *Niepokoje* (fragm.), Twórczość, XVIII/1962, nr 1, s. 46-48; *Veletovcy*, tłum. Zygmunt Stoberski, Wieści, VI/1962, nr 46, s. 56.
- [64] Alija Dukanović: *Ivo Andrić*, Nowa Kultura, 1961, nr 24, s. 7; Anonim: *Ivo Andrić*, Odgłosy, IV/1961, nr 45, s. 7; (M. D.): *Ivo Andrić*, Wiatraki, III/1961, nr 23, s. 3; jt.: *Ivo Andrić – Nobel 1961*, Tygodnik Powszechny, XV/1961, nr 46, s. 1; Anonim: *Nobel 1961 – Ivo Andrić*, Życie Literackie, XI/1961, nr 46, s. 11; Alija Dukanović: *Ivo Andrić – laureatem Nobla*, Nowa Kultura, XIX/1961, nr 45, s. 5; Stanisław Papierkowski: *O tegorocznym laureacie nagrody Nobla*, Kamena, XXVIII/1961, nr 21, s. 3; Andrzej Piotrowski: *Awans literatury*, Kierunki, VI/1961, nr 48, s. 6; V. Popović: *Ivo Andrić*, Dziennik Lubelski, 1961, nr 263, s. 4; Zygmunt Stoberski: *Nobel 1961 – Ivo Andrić*, Przegląd Kulturalny, X/1961, nr 45, s. 3; W. Szewczyk: *Świat Ivo Andricia*, Trybuna Robotnicza, 1961, nr 226, s. 3; Anonim: (Notatka o przyznaniu Nagrody Nobla), Trybuna Ludu, 1961, nr 296, s. 2; Anonim: (Notatka o przyznaniu Nagrody Nobla), Życie Warszawy, 1961, nr 255, s. 2; L. K.: *Ivo Andrić*, Życie Warszawy, 1961, nr 266, s. 4; Zofia Kwiecińska: *Ivo Andrić*, Trybuna Ludu, 1961, nr 309, s. 6; Anonim: *Ivo Andrić o Polsce*, Nowa Kultura, XIII/1962, nr 33, s. 12; Alija Dukanović: *O pierwszym jugosłowiańskim laureacie Nobla*, Przegląd Humanistyczny, VI/1962, nr 1, s. 189-192; Zofia Kawecka: (Ivo Andrić); Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Naukowego, 1962, z. 2, s. 40-42; Zygmunt Stoberski: (Ivo Andrić), Twórczość, XVIII/1962, nr 1, s. 153-154; J. Rohoziński: (Ivo Andrić), Widnokreśli, 1962, nr 2, s. 67-70; Emilian Ostachowski: *Nagrody Nobla za rok 1961*, Życie i Myśl, XII/1962, nr 1/2, s. 198-203; Tadeusz Stanisław Grabowski: (Ivo Andrić), Slavia Occidentalis, Poznań 1963, t. XIII, s. 95-104.
- [65] Przegląd Kulturalny X/1961, nr 45, s. 3.
- [66] *Anika*, tłum. Alija Dukanović. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1962, str. 128.
- [67] Edward Madany: *I. Andrić: Anika*, Nowe Książki, 1962, nr 13, s. 794-795 (цит. Стоберски, стр. 283). Исп. такође: Jerzy Chocilowski, Trybuna Mazowiecka, IX/1962, nr 215, s. 6; Andrzej Piotrowski, Kierunki, VII/1962, nr 30, s. 8; Jan Stadnicki, Więź, V/1962, nr 5, s. 143147.
- [68] *Panna*, tłum. Halina Kalita, Czytelnik, Warszawa 1962, str. 287.
- [69] Стоберски спомине "многобројне гласове критике", али сам наводи само три (исп. стр. 283-285). Ипак, биће да се забунио, јер је то заправо све што се у Пољској појавило о овој књизи (исп. библиографију Вагнерових, стр. 119-120). Исп. такође: Lech Paździński: *Poljska štampa o Ivo Andriću*, Zadarska revija, XI/1962, br. 2, str. 170; dr Ivan Esih: *Djela Ive Andrića u svjetskoj književnosti*, Dobri Pastir, Sarajevo 1962, knj. XI-XII, sv. 1/4, str. 385-400.
- [70] Edward Madany: (I. Andrić, *Panna*, Warszawa 1962), Nowe Książki, 1963, nr 6, s. 321-322. Исп. такође, исти: Zielony Sztandar, nr 15, 1963.
- [71] Jerzy Chocilowski: *Szajlok w spódnicy*. Ivo Andrić: *Panna*. Warszawa 1962, Trybuna Mazowiecka, 1963, nr 105, s. 3.
- [72] Janusz Wilhelm: *Ivo Andrić: Panna*, Warszawa 1962, Trybuna Ludu, XVI/1963, nr 34, s. 8. Исп. такође: Miłoś Bandić, *Panna i pieniądze*, tłum. A. Pakulanka, Interpretacja literacka na terenie zachodniej i południowej Słowiańszczyzny, Kraków 1981, t. I, s. 94-106.
- [73] Stojan Subotin: *Kilka uwag na marginesie polskich przekładów utworów Ivo Andricia*, Pamiętnik Słowiański, Warszawa 1963, t. XIII, s. 247-256 (odgвории Jan Wierzbicki, ibidem, s. 289-292).
- [74] Исп. на пример: Jan Wierzbicki, *Funkcija "pripovjedača" i "priče" u Andrićevoj prozi*, Umjetnost riječi, VI/1962, sv. 1/2, str. 50-68.
- [75] P. Лазаревић: *Пет векова [sic!] Јагјелонског универзитета. Иво Андрић проглашен за почасног доктора*, Борба, 10. V 1964, стр. 8; B. Mилачић: *Andrić počasni doktor Jagelonskog univerziteta*, Vjesnik, XXV/1964, br. 6152, str. 6; B. Mилачић: *Andrić u Poljskoj*, Vjesnik, XXV/1964, br. 6193, str. 8; *Doktoraty honoris causa UJ*, Sztandar Młodych, 1964, nr 83, s. 12; K. Henrich: *Ivo Andrić doktor "honoris causa" UJ*, Kierunki, IX/1964, nr 21, s. 4; J. Steinhauß: (Sprawozdanie z pobytu I. Andricia w Krakowie), Dziennik Polski, XX/1964, nr 109, s. 3; S. Maciejewski: *Ivo Andrić w Krakowie*, Tygodnik Powszechny, XVIII/1964, nr 21, s. 4; Monika Warneńska: (Ivo Andrić), Trybuna Ludu, 1964, nr 134, s. 4; R. Wasita: (Ivo Andrić, Kontakty z Polską), Polska, 1964, nr 8, s. 13; B. Drozdowski: *Pobyt w Polsce*, Tygodnik Kulturalny, VIII/1964, nr 26, s. 4+7; Anonim: *Ivo Andrić w Warszawie*, Życie Warszawy, XX/1964, nr 114, s. 5; H. J.: (Notatka o nadaniu doktoratu honoris causa UJ I. Andriciowi), Nauka Polska, XIII/1965, nr 2, s. 167-168.
- [76] У овом раздобљу бележимо следеће преводе: *Czerwone listy*, tłum. Vilim Frančić, Gazeta Krakowska, 1964, nr 103, s. 5; *Ex Ponto* (fragm.), Tygodnik Powszechny, XVIII/1964, nr 21, s. 4; *Słońce*, tłum. Jola Groo i A. Janković, Życie Literackie, XIV/1964, nr 26, s. 5 (isto: Trybuna Robotnicza, 1965, nr 276, s. 5; Wieści, 1965, nr 49, s. 5) *Strofy nocne*, tłum. Leopold Lewin, Kultura, 11/1964, nr 19, s. 2; *Świtanie*, *Uj Dombovar*, Wiatraki, 1964, nr 27, s. 1; *Uj Dombovar. W miesiącu marcu*, tłum. Jan Zych, Tygodnik Kulutralny, VIII/1964, nr 26, s. 7; *Uwagi dla pisarza*, tłum. Vilim Frančić, Życie Literackie, XIV/1964, nr 16, s. 6; *Bar "Titanic"*, *Wakacje na południu*, tłum. Alija Dukanović, *Antologia noweli jugosłowiańskiej*, Warszawa 1964, s. 457-490, 491-499; *Helena, kobieta której nie ma*, tłum. Alija Dukanović, Twórczość, XXI/1965, nr 7, 12, 27; *Kobieta na kamieniu*, tłum. Alija Dukanović, Kultura, IV/1966, nr 4, s. 67; *Most na Żepie*, tłum. Maria Znatowicz-Szczepańska, Wiatraki, VII/1966, nr 20, s. 12; *Ruiny*, tłum. Alija Dukanović, Wieś, 1967, nr 12, s. 10.
- Преводе су пратили и пригодни чланци: Radoslav Đokić: *Andrić – mosty milczenia*, Tygodnik Kulturalny, VIII/1964, nr 26, s. 5; Vilim Frančić: *Gdy Ivo Andrić studentem był*, Dziennik Polski, XX/1964, nr 109, s. 3 (uz to: *Mówi autor "Mostu na Drinie"*); Petar Vujčić: *Ivo Andrić*, tłum. Edward Możejko, Życie Literackie, XIV/1964, nr 17, s. 4; Wacław Sadkowski: *Ivo Andrić*, Książki dla Ciebie, III/1966, nr 10, s. 89; M. Trumić: *U źródeł sztuki Ivo Andricia*, tłum. J. Lorest, Kurier Szczeciński, 1966, nr. 186, s. 3, nr 189, s. 3.
- У истом раздобљу појавила се и прва пољска монографија о писцу: Jan Wierzbicki, *Ivo Andrić*. Wiedza Powszechna, Warszawa 1965, str. 162 (Садржај: "Муз з 1914", 5-31; "Жыч cicho", 32-46; *Wędrowki przez "ciemny świat"*, 47-73; *Bośnia*, 74-99; *Perspektywa brata Piotra*, 100-129; *Pochwała gadułów*, 130-158; *Wybrana bibliografia*, 159-162), О томе: Edward Madany, Nowe Książki, 1965, nr 15, s. 681-682; Thomas Eekman, *Books Abroad*, University of Oklahoma, XL, 1966, nr 4, p. 476; Стоберски, нав. д., стр. 285-286. О књизи ће касније још бити речи.

- [77] Przemówienie I. Andricia (maszynopis). Пољски превод, који је Андрић ауторизовао и затим читао на промоцији, израдио је Лех Пажђерски, тада лектор пољског језика на Београдском универзитету. У знак пажње писац му је поклонио *Проклету авлију* (изд. Просвета, Београд 1962), са следећом посветом: "Lechu Rądzierskom sa zahwalnošću i dobrim željama, I. Andrić. 1964 god." Текст доносим овде према рукопису, који ми је ставио на увид преводилац.
- Исп. такође: *Przemówienie do studentów UJ podczas pobytu w Krakowie*, *Dziennik Polski*, XX/1964, nr 109, s. 3; *Na temat przeżyć młodości*, *Polska*, 1964, nr 8, s. 13 (са сликом); *Na temat kontaktów z Polską*, *Perspectives Polonaises*, VII/1964, nr 9, s. 95-96.
- [78] Вјежбицки, нав. д. 158 и 130.
- [79] *Wakacje na południu*. Wybór opowiadań, tłum. Alija Dukanović, Warszawa 1966 (Садржај: *Wakacje na południu*, *Śmierć w tekkie Sinana*, *W przyklastorznej gospodzie*, *Przy kotle*, *Slepoń i Szwabka*, *Kobieta na kamieniu*, *Mustafa Madziar*, *Bar "Titanic"*, *Opowieść o słoniu wezyra*, *Na państwowym gospodarstwie*, *Most*, *Maleńka istota*, *Helena, kobieta której nie ma*), str. 386.
- [80] Julian Przyboś: *I. Andrić, Wakacje na południu*. *Życie Warszawy*, XXIII/1966, nr 104, s. 3. Цит. Стоберски, стр. 287-288.
- [81] Edward Madany: *I. Andrić, Wakacje na południu*. Nowe Książki, 1966, nr 16, s. 974-976.
- [82] Piotr Nowak: *I. Andrić, Wakacje na południu*, *Zielony Sztandar*, XVIII/1966, nr 74, s. 4.
- [83] Waclaw Sadkowski: *Harmonia serca* (I. Andrić, *Wakacje na południu*. Warszawa 1966), *Trybuna Ludu*, XIX/1966, nr 133, s. 5.
- [84] L. M. Bartelski, *Widnokreęgi*, 1966, nr 8, s. 41-43; E. Porębski, *Express Wieczorny*, XXI/1966, nr 89, s. 6; J. Rohoziński, *Tygodnik Demokratyczny*, XIV/1966, nr 38, s. 8.
- [85] Włodzimierz Maciąg: *Prawa życia i wolności* (Ivo Andrić, *Wakacje na południu*. Warszawa 1966), *Życie Literackie*, XVI/1966, nr 36, s. 11, Цит. Стоберски, стр. 289-290.
- [86] *Portret rodzinny*, tłum. Alija Dukanović, Warszawa 1966, str. 216 (Садржај: *Portret rodzinny*, *Szarak*, *Zamknięte drzwi*, *Ruiny*, *Dziordzie Dziordziević*).
- [87] *Wstęp*, s. 510. Цит. Стоберски, стр. 290-291.
- [88] Нав. д. 291. Стоберски каже да се у штампи нису појавиле рецензије; исп. међутим: W. Billip (I. Andrić, *Portret rodzinny*), *Nowe Książki*, 1967, nr 6, s. 321-322; W. Chołódowski (I. Andrić, *Portret rodzinny*), *Kultura*, VI/1967, nr 21, s. 9; Edward Madany (I. Andrić, *Portret rodzinny*), *Tygodnik kulturalny*, XI/1967, nr 10, s. 4.
- [89] Waclaw Sadkowski: *75-lecie Ivo Andricia*, *Trybuna Ludu*, 1967, nr 281, s. 3; O. Jędrzejczyk: *(Z okazji 75-lecia urodzin I. Andricia)*, *Gazeta Krakowska*, XIX/1967, nr 246, s. 5.
- [90] *U lekarza*, tłum. Jan Wierzbicki (и белешка о писцу), *Specjalni wysłannicy*, Warszawa 1971, s. 257-267; *Kobieta z kości słoniowej*, tłum. D. Zdybicka, *Przekrój*, 1973, nr 1487, s. 15; *Kobieta na kamieniu* (fragm.), tłum. Alija Dukanović, *Nowa Wieś*, 1974, nr 45, s. 89.
- [91] *Przekłete podwórze*. Adaptacja Z. Wróblewski. Reż. D. Bargielowski. Tłum. J. Wierzbicki, *Scena Prozy*, Program II, 21. V 1972, 80 minut. О томе: Jan Wierzbicki, *Radio i Telewizja*, 1972, nr 24, s. 6; *Teatr*, XXVII/1972, nr 8, s. 28.
- [92] *Udreka*. Scenariusz K. Novosel, Reż. J. Marusić. *Teatr Telewizji na Świecie*, Program I, 7. VII 1972, 60 minut. О томе: T. R[ęjcher], *Słowo Powszechne*, XXVI/1972, nr 162, s. 2; zar [J. Zaręba], *Ekran*, XVI/1972, nr 30, s. 11.
- [93] Zbigniew Targosz: *Ivo Andrić opowiada czytelnikom Przekroju o swoich związkach z kulturą polską*, *Przekrój*, 1970, nr 1337, s. 1+67 (исто: *Polnische Rundschau*, 1971, nr 42, s. 16-17; K. Wierzbicka: *Recepcja I. Andricia w Polsce*, *Biuletyn Historyków Literatur Zachodniosłowiańskich*, IV, 1971, s. 4546; [Notatki z okazji 80-lecia] : *Dziennik Bałtycki*, XXVIII/1972, nr 240, s. 3; *Nowe Książki*, 1972, nr 22, s. 94; Anonim: *Ivo Andrić dostojnym jubilatem*. *Życie Warszawy*, XXIX/1972, nr 247, s. 5; I. S[awicka]: *Stanko Korać, Andrićevi romani ili svijet bez boga (Zagreb 1970)*, *Pamiętnik Słowiański*, Warszawa 1972, t. XXII, s. 536-538; K. Wierzbicka: *Recepcja twórczości I. Andricia w Polsce*, *Polsko-jugosłowiańskie stosunki literackie*, Wrocław 1972, c. 243-255; Krunoslav Pranjić: *Ivo Andrić dans les traductions*, *Poetyka i Stylistyka Słowiańska*, Wrocław 1973, s. 91-96; Jan Wierzbicki: *Andrić, Ivo*, w: *Maty słownik pisarzy*, Warszawa 1973, s. 811.
- [94] *Kobieta na kamieniu*. Opowiadania, tłum. Alija Dukanović, Warszawa 1974 (Садржај: *Wakacje na południu*, *Kobieta na kamieniu*, *Helena, kobieta której nie ma*), стр. 99.
- [95] Jan Wierzbicki: *Nowe przekłady z literatury jugosłowiańskich*, *Literatura na świecie*, 1975, nr 6, s. 341.
- [96] *Trybuna Ludu*, XXVII/1975, nr 61, s. 2; *Barwy*, VIII/1975, nr 4, s. 2; *Kultura*, XIII/1975, nr 12, s. 2; *Odgłosy*, XVIII/1975, nr 12, s. 11; *Przekrój*, 1975, nr 1563, s. 2; *Panorama*, 1975, nr 13, s. 6; *Tygodnik Kulturalny*, XIX/1975, nr 12, s. 2; *Tygodnik Powszechny*, XXIX/1975, nr 12 s. 7; *Zielony Sztandar*, XXXII/1975, nr 23, s. 2; *Życie Literackie*, XXV/1975, nr 12, s. 2; *Życie Warszawy*, XXX/1975, nr 62, s. 4; *Poezja*, X/1975, nr 2, s. 104.
- [97] Alija Dukanović: *Ivo Andrić i Polska*, *Twórczość*, XXXI/1975, nr 7, s. 136140; J. Cos: *Bośni przypisany*. *Odgłosy*, XVIII/1975, nr 23, s. 4; J. Woydyłło: (Pamięci I. A.), *Życie Warszawy*, XXXII/1975, nr 69, s. 4; Anonim *Album poezji miłosnej*, *Zwierciadło*, XIX/1975, nr 33, s. 24; E. Morawiec: (Twórczość I. Andricia), *Życie Literackie*, XXV/1975, nr 30, s. 1+10; W. Lam: *Wspomnienie o Ivo Andriciu*, *Miesięcznik Literacki*, X/1975, nr 6, s. 141142; J. Koprowski: *Pamięci Ivo Andricia*, *Literatura na świecie*, 1975, nr 6, s. 7; Dragan Jeremić: *Poetyka Ivo Andricia*, *Literatura na świecie*, 1975, nr 6, s. 12-25 (tłum. M. Miller); Draško Redep: (Esej o Ivo Andriciu), *Literatura na świecie*, 1975, nr 6, s. 3841; ad: *Jugostawia*, *Twórczość*, XXXII/1976, nr 5, s. 147; F. Lewicki: *Muzeum Ivo Andricia*, *Trybuna Ludu*, XXVIII/1976, nr 258, s. 7.
- [98] *Ex Ponto*, *Wzgórze*, *Opowieść z Japonii*, tłum. Halina Kalita, *Literatura na świecie*, 1975, nr 6, s. 3—5, 8—11; *Wieczorne chwile*, tłum. Jan Wierzbicki, *Literatura na świecie*, 1975, nr 6, s. 26-37; *Z "Ex Ponto"*, *Niepokoje*, *O czym śnić i co mi się wydarza*, tłum. J. Salamon, *Magazyn Kulturalny*, 1975, nr 4 i 57; *"Kogo teraz całuje ta młoda dziewczyna"*, *Z "Ex Ponto"*, tłum. Halina Kalita, *Zwierciadło*, XIX/1975, nr 33, s. 24; (Nieubłagane, twarde i nieruchożone górskie zwaliska...), *Świt?* (Wszystko na co spojrzę jest pieśnią), tłum. Alija Dukanović, *Poezja*, 1975, nr 2, s. 11; *Sen o Marii*, tłum. Jan Zych, *Poezja*, 1975, nr 2, s. 12; *Żart w Samsarowym zajeździe*, tłum. Irena Olszewska, *Odgłosy*, XVIII/1975, nr 23, s. 4; *Maleńka istota*, tłum. Alija Dukanović, *Zarzewie*, XIX/1976, nr 10, s. 14-15; *We młynie*, tłum. Jan Wierzbicki, *Tygodnik Kulturalny*, XX/1976, nr 48, s. 7 (isto: *Zwierciadło*, XX/1976, nr 14, s. 11); *Njegoś jako tragiczny bohater kosowskiej idei*, tłum. Julian Komhauser, *We własnych oczach*, Warszawa 1977, s. 218—238; *Geometra i Julka, Zuja*, (tłum. Halina Kalita), *Magazyn Rodzinny*, 1978, nr 8, s. 30-35; *Znaki przydrożne*,

- tłum. Jan Wierzbicki, Odra, XVIII/1978, nr 1, s. 67-68; *Znaki przydrożne, Z księgi aforyzmów*, tłum. M. Głowacka, Fakty, XXI/1979, nr 47, s. 6; *Niepokoje, Opowieść z Japonii*, tłum. J. Moroń, Zdanie, 1982, nr 5, s. 57; *Z nie dokończonych powieści: W łańcuchu. Wino zwane żilavka. Wiatr*, tłum. Alija Dukanović, Twórczość, XXXVIII/1982, nr 8, s. 7-19; *Anika* (fragm.), tłum. Alija Dukanović, Przyjaciółka, 1983, nr 17, s. 10.
- [99] *Konsulowie ich cesarskich mości*, tłum. Halina Kalita, Łódź 1977, str. 577. O tome I. M. Bartelski: *Konsulowie i Andrić*, Nowe Książki, 1978, nr 7, s. 12-13.
- [100] *Opowiadanie o bracie Piotrze. Rozmowa z Goyą*, Łódź 1977, (Садржaj: Jan Wierzbicki (предговор), 516; *Przekłete podwórze*, tłum. Jan Wierzbicki, 17-109; *Kadłub*, tłum. Jan Wierzbicki, 110-124; *Żart w Samsurowym zajęździe*, tłum. Irena Olszewska, 125-146; *Czara*, tłum. Irena Olszewska, 147-155; *We młynie*, tłum. E. Banaszczyk i M. Głowacka, 163-184). Исп. о тој књизи: (KG): *Zbijaj jak najgęściej...*, Trybuna Ludu, XXIX/1977, nr 141, s. 8; E. Morawiec: *Przypowieści o sensie literatury*. Życie Literackie, XXVII/1977, nr 38, s. 12.
- [101] *Anika*, tłum. Alija Dukanović, Warszawa 1978, str. 122. O tome Zdzisław Umiński: *Anika*. Kierunki, XXVI/1980, nr 37, s. 10.
- [102] *Most na Drinie*, tłum. Halina Kalita, Łódź 1978, str. 405. Исп. J. Pankiewicz: Ivo Andrić, Magazyn Rodzinny, 1978, nr 8, s. 30-33.
- [103] *Dom na odludziu*, tłum. Halina Kalita, Warszawa 1979, str. 155. (Садржaj: *Dom na odludziu, Bonwal pasza, Ali pasza, Baron, Geometra i Julka, Cyrk, Jakov – druh z dzieciństwa, Opowieść, Niewolnica, Żywoty, Miłość, Żuja*). O tome Zdzisław Umiński: *Dom na odludziu*, Kierunki, XXVI/1980, nr 31, s. 10; Jan Wierzbicki: *Ostatnia książka Andricia*, Nowe Książki, 1980, nr 12, s. 64-65.
- [104] *Omerpasza Latas*, tłum. Alija Dukanović, Warszawa 1983, str. 480 (Wstęp: Alija Dukanović, 543). O tome: Alija Dukanović: *Wokół ostatniej powieści Andricia*, Twórczość, XXXVIII/1982, nr 8, s. 130136; A. Czycibor-Piotrowski: *Nie dokończone arcydzieło*. Tu i Teraz, 11/1983, nr 36, s. 10.
- [105] Вјежбици, нав. д. 41-46. У новије време, осим већ наведених, у Пољској су објављени следећи написи о нашем писцу. Julian Kornhauser: *Ivo Andrić, w: We własnych oczach. XX-wieczny esej zachodnio- i południowosłowiański*, Warszawa 1977, s. 216-217; Jan Wierzbicki: *Ivo Andrić*, Odra, XVIII/1978, nr 1, s. 110; Danuta Cirić-Straszewska: *Wyzwanie (o tłumaczeniach I. Andricia na język polski)*, Kultura, XVIII/1980, nr 48, s. 3+6; Petar Džadzić: *Ekstazy i umiejętności szamana*, Interpretacja literacka na terenie zachodniej i południowej Słowiańszczyzny, Kraków 1981, t. I, s. 8692 (tłum. A. Pakulanka); Edward Madany: *Jugosłowiański bóg Mars*, Łódź 1982; ad: *Jugosławia (Sveske Zadużbine Iva Andrića, I, 1/82)*, Twórczość, XXXIX/1983, nr 5, s. 144-146; Edward Madany: *"Braterstwo i Jedność" w refleksji narodowej we współczesnych literaturach Jugosławii*, w: *W cudzych oczach*, Wrocław 1983, s. 175-176; Małgorzata Wierzbicka: *Problem rodowodu w serbskiej powieści lat siedemdziesiątych*, w: *W cudzych oczach*, Wrocław 1983, s. 181.